

RAPPORTAGE

LIFE IP ALL4BIODIVERSITY

Gebiedsgericht en toekomstbestendig:
inzichten en aanbevelingen

Inhoudsopgave

1. Inleiding en context	3
1.1 Achtergrond van het project	4
1.2 Doel van het rapport	4
1.3 Onderzoeksaanpak	4
2. Resultaten	5
2.1 Gebiedsgerichte samenwerking	6
2.2 Verdienmodellen	19
2.3 Coherente wet- en regelgeving	21
2.4 Kennis en innovatie	22
2.5 Draagvlak en gedeelde waarden	26
3. Opgedane algemene inzichten	29
4. Aanbevelingen	32

Hoofdstuk 1

INLEIDING EN CONTEXT

1.1 Achtergrond van het project

De natuur in Natura 2000-gebieden in Nederland wordt sterk beïnvloed door haar omgeving. De sub-optimale inrichting van het systeem en drukfactoren vanuit landgebruik in aangrenzende gebieden leiden nog steeds tot een afname van biodiversiteit in deze gebieden. Het LIFE Integrated Project (IP) All4Biodiversity is opgezet om een bijdrage te leveren aan herstel van biodiversiteit in N2000-gebieden door de huidige drukfactoren in omliggende gebieden te verlichten en te werken aan habitatversterking. Dit project is in 2020 gestart en wordt begin maart 2026 afgerond.

De specifieke doelstellingen van All4Biodiversity zijn gebaseerd op de vijf succesfactoren van het Deltaplan Biodiversiteitsherstel: gebiedsgerichte samenwerking, verdienmodellen, kennis & innovatie, coherente wetgeving en draagvlak & gedeelde waarden. Deze succesfactoren zijn vervolgens vertaald in concrete actielijnen waarbinnen de projectactiviteiten vallen. Voor elke actielijn had één partner binnen All4Biodiversity een leidende rol.

All4Biodiversity is uitgevoerd door de volgende partners: BoerenNatuur, Ministerie van LNVN, Naturalis, Natuurmonumenten, Provincie Brabant, Provincie Fryslan, Provincie Gelderland, Provincie Limburg, Provincie Zuid-Holland, Rijkswaterstaat, Staatsbosbeheer, Stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel en Vogelbescherming Nederland.

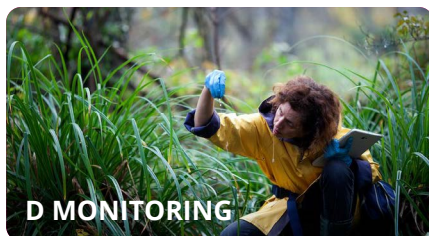
1.2 Doel van dit rapport

Met dit rapport brengen we in kaart welke resultaten er zijn geboekt met het All4Biodiversity programma wat de belangrijkste leerervaringen zijn en welke inzichten dit heeft opgeleverd. Op basis hiervan komen we vervolgens met een uitgebreide set aanbevelingen. We zoomen extra in op de opgedane inzichten en leerpunten voor gebiedsgericht werken.

1.3 Onderzoeksaanpak

Alle partners van All4Biodiversity zijn benaderd met het verzoek deel te nemen aan een digitale enquête. In deze vragenlijst is onderscheid gemaakt tussen provinciale partners – die actief zijn geweest in specifieke gebieden – en niet-provinciale partners. Beide groepen partners hebben een kwalitatieve enquête ingevuld over de actielijnen waar zij bij betrokken waren. Daarnaast is de provinciale partners gevraagd om ook een aanvullende, kwantitatieve vragenlijst in te vullen over de gebiedsprocessen waarin zij actief waren. Het doel hiervan was om de impact in een aantal pilotgebieden specifiek in kaart te brengen.

Na het verzamelen van de enquêtegegevens zijn verdiepende interviews gehouden met alle partners afzonderlijk. Deze interviews waren gebaseerd op de uitkomsten van de vragenlijsten en dienden ter aanvulling en verduidelijking van de resultaten. Op basis van de verzamelde data is een analyse uitgevoerd van de output (wat is er gedaan), de outcomes (wat is er bereikt) en de impact (welke inzichten heeft dit opgeleverd) van de projectactiviteiten. Uit deze analyse zijn vervolgens algemene inzichten en bredere aanbevelingen geformuleerd voor toekomstig beleid en uitvoering.

Hoofdstuk 2

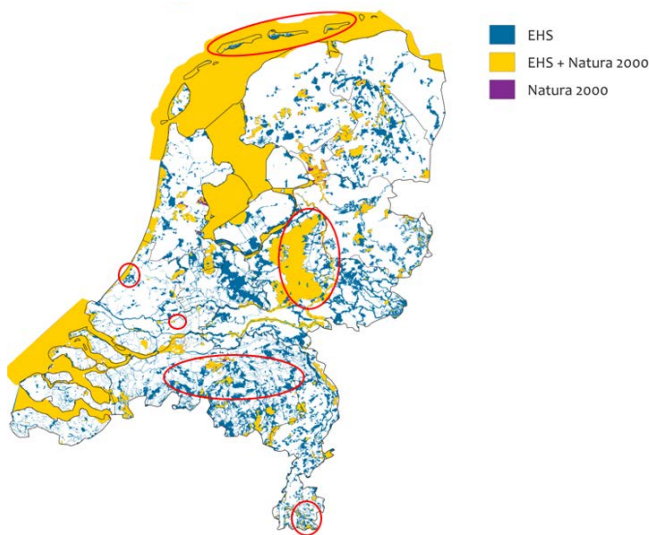
RESULTATEN

2.1 Gebiedsgerichte samenwerking

Binnen de succesfactor 'gebiedsgerichte samenwerking' hebben de bij All4Biodiversity aangesloten provincies verschillende pilots uitgevoerd. Vanuit het Deltaplan Biodiversiteitsherstel is ingezet op het delen van kennis over good practices en is een training en een leidraad voor gebiedsgerichte samenwerking ontwikkeld.

Hieronder is per betrokken provincie toegelicht welke activiteiten zijn ondernomen en welke resultaten hiermee zijn behaald, tot welke inzichten dit heeft geleid en wat de volgstappen zijn na LIFE. Vervolgens wordt ook ingegaan op de activiteiten van het Deltaplan Biodiversiteitsherstel die zijn uitgevoerd in het kader van gebiedsgerichte samenwerking.

Figuur 1: De geografische spreiding van de pilotgebieden van de bij All4Biodiversity aangesloten provincies.

2.1.1. Gebiedsgerichte samenwerking - Provincie Fryslân

Resultaten uitgevoerde acties (mede) vanuit All4Biodiversity

Provincie Fryslân heeft de Waddeneilanden Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog geselecteerd voor een gebiedsgerichte aanpak, mede in het kader van LIFE. Op de eilanden is er vaak sprake van een abrupte overgang van de duinen naar de polder ten koste van geleidelijke overgangen en een diversiteit aan habitats. Mede hierdoor zijn de leefgebieden aan de polderkant van de duinrand niet optimaal geschikt voor de beoogde natuurdoelen en minder biodivers.

De ontwikkeling van robuuste en biodiverse natuur, hangt nauw samen met het landgebruik aangrenzend aan de Natura-2000 gebieden. Om de natuur in de duinen te versterken is het belangrijk om naar de waterhuishouding en de samenhang met de aanliggende polders te kijken. Deze polders zijn een belangrijk weidevogelgebied. Daarnaast heeft de landbouw hier de afgelopen jaren last gehad van verdroging en verzilting. Het is wenselijk om de waterhuishouding in de polders te optimaliseren voor het landbouwkundige gebruik én de weidevogels én daarmee ook de natuurlijke hydrologie in de duinen te versterken.

Naast de situatie van bodem en (grond)water zorgt toerisme voor druk op de natuurgebieden. De meeste activiteiten vormen geen probleem, maar enkele leiden tot verstoring van diersoorten en andere natuurwaarden. Waar nodig en mogelijk is in deze pilot gekeken of er een betere afstemming of bijsturing mogelijk is van die menselijke activiteiten.

Waarom pilots op Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog?

In het aandachtsgebied liggen de Natura 2000-gebieden Noordzeekustzone, Waddenzee, Duinen Terschelling, Duinen Ameland en Duinen Schiermonnikoog (zie kaartje hieronder). Ondanks de prachtige landschappen is de kwaliteit van de natuur niet altijd goed op orde. Versterking van de biodiversiteit in de duinen en de polders van de eilanden is hard nodig.

Figuur 2: Kaartje met de pilotgebieden Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog.

Op de eilanden werkt Provincie Fryslân samen met agrariërs, Agrarisch Collectief Waddenvogels, Wetterskip Fryslân, de waddingemeenten, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Vogelbescherming, de plaatselijke vogelwacht en It Fryske Gea binnen een gebiedsproces aan de volgende opgaven:

1. Aanpassen van de waterhuishouding in de polders in enkele pilotgebieden: door ingrepen in de waterhuishouding in de polder kunnen meer natuurlijke (grond)waterovergangen ontstaan in en om de Natura 2000-gebieden;
2. Opzetten van pilots voor natuurinclusieve landbouw en agrarisch natuurbeheer;
3. Ontwikkelen van een stakeholdernetwerk rondom Natura 2000-gebieden op de eilanden en bewustwording van ieders impact;
4. Uitvoeren van een KANO Quickscan voor biodiversiteit.

Het gebiedsproces (pilots) was nieuw, maar vaak wel voortbouwend op een reeds bestaand project, proces of programma. Om zo naar mogelijke koppelkansen van bestaande projecten te kijken en om hier ook budget vanuit All4Biodiversity als uitvoeringsgeld voor te gebruiken. Daarnaast is ingezet op het vergroten van publieke bewustwording over de aanwezigheid van strandbroedende vogels.

De volgende algemene activiteiten zijn uitgevoerd (mede) vanuit All4Biodiversity

Keukentafelgesprekken en informatieavonden:
Keukentafelgesprekken met boeren over waterpeilverhoging.
Ook overleg met en informatie-avonden voor diverse andere grondeigenaren, stakeholders en belangenpartijen.

Strandbroedersproject: Het doel van dit project was om de bewustwording van de aanwezigheid van de strandbroedende vogels te vergroten. Daarnaast was het de bedoeling dat de bewoners en gasten van de eilanden beter weten hoe ze kunnen omgaan met deze soorten, zodat de strandbroeders niet worden bedreigd door menselijk handelen. Het gaat om nieuwe (uniforme) bebording en communicatiemiddelen voor de bescherming van de Strandbroeders voor alle Waddeneilanden. Samen met het Project Wij&Wadvogels, van Vogelbescherming Nederland is dit vanuit All4Biodiversity opgepakt. Dit is in een relatief korte periode (nog voor het broedseizoen van 2024) gerealiseerd en is Waddenbreed gedragen. In aansluiting hierop was er tevens een brede publiekscampagne: de #WADdoeijj publiekscampagne voor de meivakantie 2024. In deze campagne ging het specifiek om het voorkomen van verstoring van strandbroeders op de Waddeneilanden.

De campagne 'Ik Broed' op de Waddeneilanden heeft geleid tot een verhoogde publieke bewustwording over de kwetsbaarheid van broedende strandbroeders zoals de dwergstern, bontbekplevier en strandplevier. Deze vogels broeden op de stranden, waar ze gevoelig zijn voor verstoring door recreanten en honden. Vanaf het voorjaar van 2024 zijn uniforme borden geplaatst bij strandopgangen op alle Waddeneilanden, met een duidelijke boodschap: "Bescherm de strandbroeders". Deze borden zijn in het Nederlands, Duits en Engels opgesteld en bevatten pictogrammen die bezoekers aanmoedigen afstand te houden en honden aan de lijn te houden. Daarnaast zijn broedgebieden gemarkeerd met touwen om bezoekers te waarschuwen en te leiden.

Begin 2025 organiseerde de provincie een kennisuitwisselingsdag over de bescherming van strandbroeders. Deze dag stond volledig in het teken van het tegengaan van verstoring van strandbroeders langs de Nederlandse kust en hoe hier als samenwerkende organisaties effectief op te sturen.

Uitvoering van een ruimtelijke analyse voor weidevogels op de Waddeneilanden. Hierbij is gekeken naar mogelijke aanpassingen in beheer en inrichting. Op de drie eilanden wordt onder aanvoering van het Collectief ANV Waddenvogels al lange tijd aan weidevogelbeheer gedaan. Boeren, terreinbeheerders en vogelwachters doen veel inspanningen voor het weidevogelbeheer via beheer en monitoring. De provincie heeft een extern bureau gevraagd om een ruimtelijke analyse op te stellen van waar de beste kansen liggen, en welke strategie daarbij past. Ook kwam aan de orde op welke punten nog verdere stappen gezet kunnen worden om te komen tot een sterke(re) weidevogelpopulatie. De ruimtelijke analyse is in een aantal stappen uitgewerkt. De belangrijke sturende factoren voor weidevogels zijn in kaart gebracht (rust

en openheid, waterhuishouding, habitatkwaliteit, landgebruik, beheer) alsmede de relatie met de verspreiding en dichtheid van weidevogels. Dit levert inzichten op om een ruimtelijk logische strategie voor een samenhangend weidevogelgebied te ontwerpen. Ook levert deze synthese vragen op voor nader onderzoek en maakt duidelijk welke knelpunten er zijn, opdat deze voor een succesvolle aanpak naar de toekomst aangepakt kunnen worden.

Voor 4 Natura-2000 gebieden zijn op basis van de KANO-Quickscan beheerplannen opgesteld. De KANO werd gebruikt bij de evaluatie en herziening van de beheerplannen van de Natura-2000 gebieden.

Planvorming voor inrichtingsplannen op de drie eilanden, en uitvoering van ingerichte gebieden, die bijdragen aan natuur en biodiversiteit, zoals ingerichte percelen, waterhuishouding en erfplannen.

Hoe om te gaan met (invasieve) exoten, zoals de Watercrassula en Japanse Duizendknoop

De communicatie over (invasieve) exoten is gericht op bewoners en gasten van de eilanden. Het doel van deze communicatie is om het bewustzijn over de schadelijke effecten van exoten op de leefomgeving te vergroten. Door dit bewustzijn te versterken, wordt voorkomen dat er exoten in de natuur komen door menselijk handelen en dat de bewoners en gasten van de eilanden beter weten hoe ze kunnen omgaan met deze soorten.

Handleiding Vervolgfunctie vrijkomende boerderijen

In het kader van het voormalige NPLG/FPLG en het stikstofbeleid worden in de overgangsgebieden rond stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden agrarische bedrijven aangekocht en beëindigd. Wat er vervolgens met de vrijkomende boerderijgebouwen gebeurt, is op dit moment vaak nog onduidelijk. Om agrarische ondernemers duidelijkheid te geven over mogelijke vervolgfuncties voor hun boerderijlocatie, wordt een handleiding opgesteld. Deze handleiding biedt een overzicht van de planologische mogelijkheden op zowel gemeentelijk als provinciaal niveau. Daarnaast worden inspirerende voorbeeldprojecten opgenomen waarin functiewijziging van boerderijen succesvol is toegepast. Deze aanpak biedt twee belangrijke voordelen. Ten eerste krijgen boeren een beter beeld van de mogelijkheden voor hun locatie, wat hen helpt bij het nemen van een weloverwogen besluit over verkoop of verplaatsing. Ten tweede draagt het bij aan een doordachte inrichting van het landschap rondom de Natura 2000-gebieden en helpt het verrommeling van het buitengebied te voorkomen.

Activiteiten specifiek in de verschillende pilotgebieden Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog

Terschelling

De mogelijkheden zijn verkend om te komen tot een waterbufferstrook tussen duinen en polders. Het gaat hier om het gebied dat lokaal bekend is als De Kooibosjes. Het is niet gelukt om dit te realiseren omdat er onvoldoende draagvlak voor kon worden verkregen bij de lokale naastgelegen ondernemer. Er zijn daarnaast wel kleine hotspots gerealiseerd voor meer biodiversiteit (Bijnpark Terschelling). Ook zal er nog een klein perceel van het Wetterskip Fryslân natuurvriendelijker worden ingericht.

Er wordt nog een erfplan opgesteld voor De Zeekraal. Dit is een biologisch melkschapenbedrijf met daarnaast toeristische activiteiten. Er zal een nieuwe stal worden gebouwd. Het erf wordt daarbij heringericht wat kansen biedt voor een erfbeplantingsplan met (fruit)bomen, hagen, houtsingels en overige (biodiverse) beplanting. Daarnaast kunnen er ook faunavoorzieningen bij worden geplaatst voor insecten, vogels en vleermuizen.

Gebiedsplan De Grie: 'De Vereniging tot instandhouding van De Grie' heeft bij Provincie Fryslân de wens geuit om een aantal percelen om te vormen. Het betreft het geven van een advies t.b.v. het inzaaien van een kruidenrijk mengsel, het herstellen (doorplanten en aanleggen) van houtsingels en overige beplanting en verbeteren van de waterhuishouding (kleinschalige waterhuishoudkundige ingrepen).

Bij Puur Terschelling wordt nog een houtsingel aangelegd en een bestaande singel doorgeplant met struikvormers.

Ameland

Er is een bouwstenenrapport opgesteld voor toekomstbestendig agrarisch medegebruik in De Vennoot op Ameland (zie kader). Dit rapport biedt een overzicht van de bestaande natuurwaarden, de drukfactoren in het gebied en doet aanbevelingen voor duurzaam landbouwkundig medegebruik binnen dit unieke natuurgebied (zie kader). De focus ligt op het combineren van natuurbehoud met agrarisch gebruik, waarbij ecologische versterking en het behoud van het kwelderlandschap

De Vennoot op Ameland is een ruig, onbedijkt weidegebied van circa 560 hectare aan de oostkant van het eiland, gezamenlijk beheerd door Amelanders boeren (de zgn. Vennoten / aandeelhouders). Het combineert natuurbeheer met traditionele begrazing en draagt zo bij aan biodiversiteit en het open landschap. Het is een levend voorbeeld van een samenwerking tussen natuur en landbouw.

en twee duingebiedjes centraal staan. Het bouwstenenrapport vormt de basis voor het opstellen van een gebiedsvisie. Op basis van deze visie zullen concrete maatregelen worden geformuleerd, die uiteindelijk moeten uitmonden in een beheerplan. Of de maatregelen en het beheerplan daadwerkelijk gerealiseerd worden, is op dit moment echter nog onzeker. Op moment van schrijven heeft zich nog een boer (Natuurboerderij Ameland) gemeld die een weidevogelvriendelijke inrichting wil realiseren op zijn percelen. Er zal een plan opgesteld worden door een bureau. Er wordt nog bekeken hoe ver de uitvoering binnen de looptijd van LIFE IP kan worden gerealiseerd. Deze boer verzorgt ook een groot deel van de natuurbegrazing in de duingebieden op het eiland. Kortom, ook hier een mooie combinatie van natuur en landbouw.

Schiermonnikoog

In het project "Biodivers Boeren Schiermonnikoog" zijn er afspraken gemaakt tussen de boeren op Schiermonnikoog, het toenmalige ministerie LNV en de provincie Fryslân om de uitstoot van stikstof te verminderen. Onder andere komen er minder koeien op het eiland, worden er groenblauwe diensten geleverd door de boeren en komt er een zuivelfabriek.

De volgende stap in dit project is het wettelijk verankeren van deze overeenkomst. Dit kan worden gedaan door een stikstofplafond juridisch vast te leggen in een planologische regeling. Een adviesbureau gaat de planologische regeling opstellen. Dit wordt gedaan in nauw overleg met de gemeente Schiermonnikoog en de betrokken boeren. Uiteindelijk kan de planologische regeling vastgesteld worden door de gemeenteraad van Schiermonnikoog. Echter het is op dit moment nog wel de vraag of dit een houdbaar instrument is. Dit wordt nog onderzocht door het bureau.

Daarnaast speelt de provincie Fryslân in op de kansen die zich voordoen voor inrichting t.b.v. natuur in de polders en andere koppelkansen. Eén daarvan is het opstellen van erfplannen. Voor alle 7 agrarische bedrijven op het eiland worden erfplannen opgesteld en uitgevoerd, met biodiverse beplanting, faunavoorzieningen en voederhagen. Ook worden er elders nog een paar nieuwe drinkpoelen in de polder hersteld / gerealiseerd. Dit valt binnen hetzelfde gezamenlijke project van de boeren.

Het concept Biodivers Boeren Schiermonnikoog, zie kader hieronder, is succesvol en zou in de toekomst op grotere schaal elders kunnen worden uitgerold.

Het project Biodivers boeren op Schiermonnikoog werkt aan verduurzaming van de landbouw op het eiland door stikstofemissie te verlagen, biodiversiteit te herstellen en een toekomstbestendig verdienmodel te ontwikkelen. Zeven melkveehouders hebben hun veestapel met bijna 40% ingekrompen en schakelden over op natuurinclusieve landbouw. Maatregelen zijn onder meer kruidenrijk grasland, bodemverbetering met compost uit lokale reststromen en agrarisch natuurbeheer, zoals weidevogelbeheer. Als nieuw verdienmodel richtten de boeren zuivelcoöperatie Van Schier op, die inmiddels kaas produceert van eilander melk. De provincie Fryslân en het ministerie van LNV steunen het project financieel. Door deze gezamenlijke aanpak is de ammoniakuitstoot op Schiermonnikoog met 21% gedaald, wat bijdraagt aan herstel van Natura 2000-gebied Duinen van Schiermonnikoog. Het project dient als inspiratie voor regio's die zoeken naar balans tussen landbouw en natuur.

Opgedane inzichten en ervaringen

De uitgevoerde projecten hebben verschillende inzichten opgeleverd:

Er bleek een beperkt draagvlak bij de recreatiesector en agrariërs voor de aanleg van een bufferstrook. Voor agrariërs is cruciaal dat een extra verdienmodel nodig is om draagvlak te ontwikkelen.

Ook werd er een 'wij-zij' gevoel richting de provincie en natuurorganisaties ervaren, versterkt door een gevoel van eigen identiteit op de eilanden. De lokale natuur werd echter niet altijd als 'eigen' ervaren. Positief is wel dat we meestal met elkaar, in plaats van over elkaar, praten.

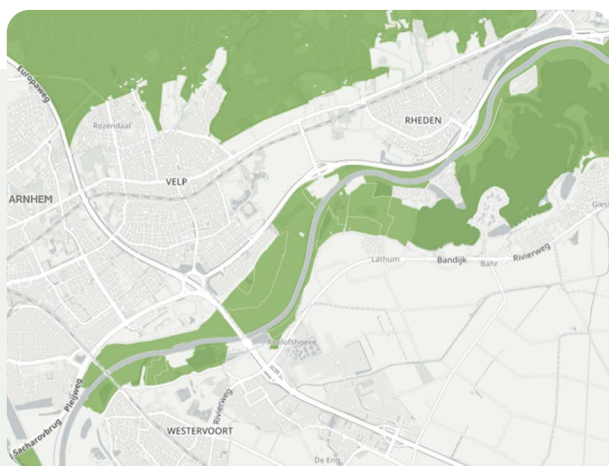
De samenwerking tussen terreinbeheerders zoals Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Rijkswaterstaat, Vogelbescherming Nederland en de Provincie Fryslân heeft de effectiviteit van de publiekscampagne 'Ik Broed' versterkt. Ook de uniforme bebording, welke Waddenbreed en in zeer korte tijd is gerealiseerd is een geweldige mijlpaal.

Vertrouwen is een belangrijk aspect voor samenwerking. Hiertoe is het vanuit de provincie van belang om goed bekend te zijn op het eiland en relaties op te bouwen met lokale partijen. Dit is nu gebeurd en van belang voor vervolgtrajecten. Met elkaar te praten en niet over elkaar, dat is cruciaal.

Het is van belang om gebieden rondom N2000-gebieden duidelijk te begrenzen met eigen concrete doelen, waarbij de hoofdfunctie landbouw is, maar rekening wordt gehouden met het N2000-gebied.

Natuurinclusieve boeren kunnen een belangrijke rol vervullen bij natuurbeheer, bijvoorbeeld door beherend vee in de duinen, maar hierbij is wel een eerlijk verdienmodel van belang.

- Agrariërs willen letterlijk en figuurlijk gebruiksruimte (inclusief juridische ruimte) voor hun bedrijfsvoering. Waar agrariërs door getriggerd worden zou de provincie nog beter op moeten inspelen om samen tot een concreet plan te komen.
- Binnen Provincie Fryslân waren er voor de uitvoering van dit LIFE programma veel personele wisselingen, wat als onpraktisch werd ervaren. Ook zou bij toekomstige LIFE projecten meer capaciteit (er zat nu één persoon op LIFE) moeten worden gezet¹.

Figuur 3 Natura-2000 gebieden rondom gebiedsproces Veluwezoom-IJssel
Natura-2000 gebieden aangegeven in groen: Veluwe, Rijntakken

Het gebiedsperspectief Natuurinclusieve landbouw Veluwezoom-IJssel is opgesteld door een extern bureau in opdracht van de provincie Gelderland. De eerste stap was een grondige analyse van het landschap op onderdelen zoals bodem, hydrologie, ecologie, cultuurhistorie en huidig landgebruik. Op basis hiervan werden per landschapstype de kwaliteiten en knelpunten in kaart gebracht,

Vervolgstappen (Hoe verder na All4Biodiversity?)

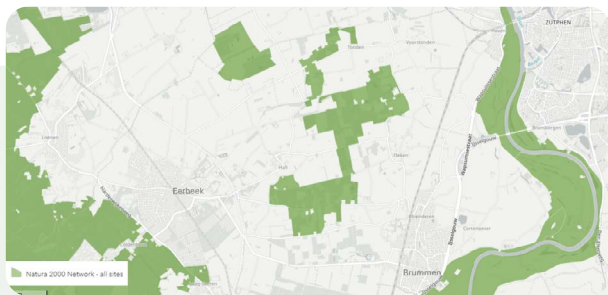
- Hoewel de campagne 'Ik broed!' en de uniforme bebording op de Waddeneilanden heeft geleid tot een verhoogde publieke bewustwording over de kwetsbaarheid van broedende vogels op het strand, blijft het belangrijk om de boodschap continu te herhalen en nieuwe bezoekers te informeren. Toekomstige initiatieven zullen zich richten op het versterken van de samenwerking met lokale gemeenschappen en het inzetten van digitale middelen om een nog breder publiek te bereiken.
- Alle genoemde plannen, visies en maatregelen zijn tot stand gekomen binnen het kader van het All4Biodiversity-programma. Voor onderdelen die niet binnen de looptijd van dit programma kunnen worden uitgevoerd, wordt gezocht naar aanvullende financieringsbronnen om de volledige uitvoering van de plannen alsnog mogelijk te maken.

2.1.2. Gebiedsgerichte samenwerking - Provincie Gelderland

Resultaten uitgevoerde acties (mede) vanuit All4Biodiversity Provincie Gelderland heeft twee gebiedsprocessen gefaciliteerd, grenzend aan de Natura-2000 gebieden Veluwe, Rijntakken en Landgoederen Brummen. Voor het gebiedsproces in Brummen werd voortgebouwd op het al bestaande project Waardevol Brummen, terwijl gebiedsproces Veluwezoom-IJssel voortbouwde op Rivierklimaatpark IJsselpoort. Voor de doelen voor de gebiedsprocessen werd gekeken naar wat er nodig is voor systeemherstel (opstellen gebiedsperspectief) en hoe agrariërs en andere partijen hieraan kunnen bijdragen en hun verdienmodel behouden en versterken. Bij het invullen van deze doelen was er ruimte voor bottom-up input. Deze combinatie tussen top-down (provincie) en bottom-up (boeren) aan doelen werken was nieuw en heeft goed gewerkt.

met als doel het oorspronkelijke landschapssysteem te herstellen. Een belangrijk onderdeel van het traject was het creëren van draagvlak bij de betrokken partijen. Via keukentafelgesprekken (zie hieronder) en werksessies met alle betrokken stakeholders werd gewerkt aan een gezamenlijk gedragen 'Verhaal van het Landschap'. Deze aanpak zorgde voor herkenning en verbinding tussen de individuele boerenbedrijven en het bredere gebiedsperspectief. Hierdoor ontstond een samenhangende visie die breed werd ondersteund door de betrokkenen (agrariërs, andere grondeigenaren, natuurorganisaties, gemeenten en waterschappen). Het resultaat van dit traject is een concreet uitvoeringsplan, bestaande uit twee onderdelen: individuele natuurinclusieve bedrijfsplannen voor de deelnemende boeren (zie hieronder) en een gezamenlijk gebiedsbod. Dit geeft richting aan de transitie naar een natuurinclusievere landbouw en vormt de basis voor financiering, onder andere via provinciale regelingen en landelijke programma's. Het perspectief biedt zo een structurele basis voor duurzame gebiedsontwikkeling waarin landbouw en natuur hand in hand gaan.

¹ Persoonlijke noot van de projectleider: "Ik heb mijn horizon verbreed met projecten en overleggen buiten Friesland. Ik heb daarbij veel kennis opgedaan en mijn netwerk verder uitgebreid. Het is goed om te ervaren hoe het er in andere provincies (en bij andere instanties) aan toe gaat en waar zij tegen aan lopen. Ondanks dat LIFE veel administratieve zaken en / financiële verantwoording en flink wat voorwaarden met zich meebrengt heb ik er wel veel van geleerd, zowel intern als extern!"

Figuur 4 Natura-2000 gebieden rondom Brummen. Natura-2000 gebieden aangegeven in groen: Landgoederen Brummen, Veluwe, Rijntakken

Het Gebiedsperspectief voor Natuurinclusieve Landbouw in Brummen is gericht op het versterken van natuurwaarden, verbeteren van de waterhuishouding, bevorderen van natuurinclusieve landbouw en het versterken van de vraag naar lokaal voedsel. Het project is een samenwerking tussen de gemeente Brummen, provincie Gelderland, Waterschap Vallei en Veluwe, agrariërs, Natuurmonumenten en het Landschapsnetwerk Brummen. Voor de uitvoering spelen ook hier de individuele natuurinclusieve bedrijfsplannen van de deelnemende boeren een belangrijke rol. Ook is gewerkt aan het verbeteren van lokale voedselketens, zodat boeren hun producten tegen betere marges kunnen vermarkten. Daarnaast is het programma 'Boer Zoekt Boer' onderdeel van het traject. In Brummen heeft circa 75% van de boeren geen opvolger. Het programma helpt bij het vinden van geschikte bedrijfsopvolgers en ondersteunt een vrijwillige, geleidelijke overgang naar natuurinclusieve bedrijfsvoering.

Naast het opstellen van de hierboven genoemde gebiedsperspectieven zijn de volgende activiteiten uitgevoerd (mede) in het kader van All4Biodiversity

Bijeenkomsten van boeren: Informatiebijeenkomsten over het gebiedsproces, maar ook thema- en inspiratiebijeenkomsten, o.a. over niet-kerende grondbewerking. Ook zijn excursies in de gebieden en bij boerenbedrijven georganiseerd. Doel was het creëren van draagvlak voor het gebiedsproces. In Brummen toonden in eerste instantie 50 van de 80 lokale boeren interesse, uiteindelijk deden er tussen de 30 en 40 boeren actief mee. Bij Veluwezoom-IJssel deden er 13 mee.

Keukentafelgesprekken: De keukentafelgesprekken gaven inzicht in de interesses en wensen van individuele boeren en hoe een gebiedsproces hierin kan faciliteren. Dit leidt uiteindelijk tot het opstellen van natuurinclusieve bedrijfsplannen (zie hieronder).

Ontwikkelen leidraad voor natuurinclusieve bedrijfsplannen: Deze leidraad biedt agrarisch ondernemers een gestructureerde aanpak om hun bedrijfsvoering te verduurzamen. Het helpt hen bij het formuleren van een natuurinclusief bedrijfsplan, waarin keuzes en gevolgen voor het bedrijf inzichtelijk worden gemaakt en ondersteunt ondernemers bij het maken van weloverwogen beslissingen over bijvoorbeeld kringlooplandbouw, biodiversiteit en bodemgezondheid. De leidraad is publiekelijk toegankelijk².

Opstellen van natuurinclusieve bedrijfsplannen: Op basis van het gebiedsperspectief, de keukentafelgesprekken en de eerder genoemde leidraad voor natuurinclusieve landbouw zijn voor deelnemende boeren natuurinclusieve bedrijfsplannen opgesteld. Deze plannen zijn uitgewerkt door een extern bureau en sluiten aan bij de ambities van het gebied en de wensen van de ondernemers. In Brummen zijn er voor 16 boeren bedrijfsplannen opgesteld en opgeleverd, in Veluwezoom-IJssel waren dit er 12. Na het vervallen van het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) is gezocht naar alternatieve mogelijkheden voor het financieren van de maatregelen die in de plannen staan. Daarbij is ingezet op onder andere de

extensiveringsregeling van het Rijk en de GLB-regeling voor integrale gebiedsontwikkeling. In Brummen hebben inmiddels 15 boeren, samen goed voor 1.300 hectare, een aanvraag ingediend voor de extensiveringsregeling met een gezamenlijke waarde van bijna 11 miljoen euro. Daarnaast loopt er een traject voor een aanvraag van 10 miljoen euro uit de GLB-regeling, gericht op het versterken van de groenblauwe dooradering in het gebied.

Een belangrijke, indirecte uitkomst van deze ontwikkelingen is de oprichting van een gebiedscoöperatie door boeren in Brummen. Deze coöperatie bundelt de krachten van agrariërs en andere gebiedspartners om gezamenlijk te werken aan een toekomstbestendig en natuurinclusief buitengebied.

De Gebiedscoöperatie Zuidelijke IJsselvallei is gevestigd in Brummen en bestaat uit lokale agrariërs die samenwerken om agrarische bedrijven en het omliggende cultuur- en natuurlandschap te behouden en versterken. Ze richten zich op natuurinclusieve landbouw en werken samen met gemeenten, provincie, waterschap, terreinbeheerders en inwoners.

De coöperatie biedt een platform voor agrarische ondernemers in Brummen en omgeving om kennis te delen, samen te werken en gezamenlijke toekomstvisies te ontwikkelen.

Composteerproef met deelnemers: In Veluwezoom-IJssel zijn boeren aan de slag gegaan met een composteerproef, wat technisch gezien geen succes was maar wel veel interesse opwekte van de deelnemers. Nu is een volgend traject opgezet om agri-cycling op te starten om lokaal afval tot compost om te zetten.

Lokaal voedselnetwerk-advies opgesteld: Een burgerinitiatief vanuit landschapsnetwerk Brummen heeft een lokaal en natuurinclusief voedselnetwerk opgezet: IJsselmarke³.

² Leidraad voor het opstellen van een bedrijfsplan natuurinclusieve landbouw: https://media.gelderland.nl/Leidraad_natuurinclusief_bedrijfsplan_5453c637bf.pdf

³ Voedselnetwerk IJsselmarke: <https://ijsselmarke.nl>

Opgedane inzichten en ervaringen

De gebiedsprocessen hebben de provincie veel positieve ervaringen opgeleverd en de contacten met de boeren versterkt. Om laagdrempelig contact te stimuleren is er nu ook een nieuwe functie procesregisseur land- en tuinbouw gecreëerd. Direct contact met boeren werkt beter dan via tussenlagen: boeren zijn individuele ondernemers.

Vroege beschikbaarheid van uitvoeringsgeld is cruciaal om boeren betrokken te houden en resultaten te boeken. Dit geeft de mogelijkheid om tussentijds al activiteiten in het veld uit te voeren, in plaats van een lang proces door te lopen voordat er iets in het veld kan gebeuren (dit laatste gaat vaak ten koste van de betrokkenheid van boeren). Een 'experimenteerpotje' kan ook waardevol zijn om kleinschalige maatregelen snel te kunnen uitvoeren. Daarnaast is het belangrijk gebleken om heldere doelen en verwachtingen aan het begin van het proces te schetsen om afhaken te voorkomen.

Een ander belangrijk punt is het strategisch omgaan met pachtbeleid en grondgebruik. Geliberaliseerde pachtcontracten hebben een maximale duur van 6 jaar, wat onzekerheid biedt aan een boer die natuurinclusief wil werken. Langetermijnzekerheid is een randvoorwaarde voor boeren om natuurinclusief te kunnen gaan werken en pachtvereenkomsten zijn hierbij belangrijk.

Vervolgstappen (Hoe verder na All4Biodiversity?)

Provincie Gelderland gaat verder met gebiedsprocessen in 13 gebieden, vooral rond de Veluwe en ook in enkele gebieden rondom Winterswijk en Nijmegen. De fase waarin deze gebiedsprocessen zich bevinden zijn verschillend en voor elk gebied wordt nauw samengewerkt met gebiedspartijen. Rond de Veluwe, Landgoederen Brummen en twee gebieden

in Winterswijk wordt er momenteel nagedacht over de uitwerking van emissiearme stroken bij extra stikstofgevoelige natuurgebieden, om een grotere reductie te realiseren en vergunningverlening weer op te kunnen starten. Dit wordt komend jaar verder uitgewerkt.

2.1.3. Gebiedsgerichte samenwerking - Provincie Limburg

De volgende activiteiten zijn uitgevoerd:

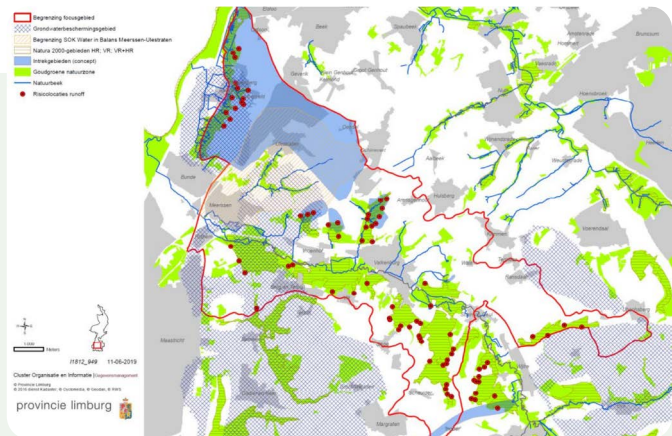
Er is vanuit de Propositie Heuvelland een uitvoeringsovereenkomst⁴ opgesteld waarin doelstellingen voor duurzaam water- en bodembeheer, financiële afspraken en de governance zijn vastgelegd. De governance is in de praktijk versimpeld naar een werk- en stuurgroepstructuur bestaande uit drie kernpartners (provincie, LLTB en waterschap), waarbij de provincie de algehele regie voert. De andere 10 partijen die ook de uitvoeringsovereenkomst hebben ondertekend worden via een klankbordgroep geïnformeerd en leveren incidenteel feedback, maar hebben geen veto-positie. Dit heeft gezorgd voor slagkracht en voortgang in de uitvoering.

De KANO-methodiek is toegepast, al had de provincie op dat moment al veel onderzoek laten verrichten. Hierdoor leverde het invullen van de KANO zelf weinig nieuwe inzichten op. Wat echter wél als positief werd ervaren, is dat de methode verplicht stelt dat alle betrokken partijen gezamenlijk om tafel gaan. Dit draagt bij aan een gebiedsgerichte aanpak, omdat het helpt om gezamenlijke doelen vast te stellen en het voor iedereen duidelijk werd waar tijd en energie in gestoken moest worden.

Keukentafelgesprekken met boeren. In deze gesprekken kwamen hun ervaringen, uitdagingen en wensen rondom hun agrarische bedrijfsvoering en praktijk aan de orde. Het persoonlijk contact stond centraal, waarbij boeren hun situatie konden toelichten en gezocht werd naar maatwerkoplossingen

Resultaten uitgevoerde acties (mede) vanuit All4Biodiversity

De Propositie Heuvelland is een initiatief van de Provincie Limburg, Waterschap Limburg, het ministerie van LVVN, de Limburgse Land- en Tuinbouwbond (LLTB), Watermaatschappij Limburg en zeven Limburgse gemeenten. In 2020 ondertekenden deze partijen een uitvoeringsovereenkomst met als doel de komende jaren gezamenlijk te werken aan verduurzaming van water- en bodembeheer. Dit gebied, bekend om zijn glooiende heuvels, kalk- en lössbodems en rijke biodiversiteit, heeft de status van Nationaal Landschap en omvat diverse Natura2000-gebieden. De focus ligt op het verduurzamen van het water- en bodembeheer via samenwerking met agrariërs. Er is €7,5 miljoen beschikbaar gesteld voor dit traject, met een looptijd verlengd tot eind 2028. LIFE IP is daar later aan toegevoegd met als doel deze inspanningen te verdiepen en breder uit te rollen. Het gebied strekt zo'n 3.000 – 4.000 hectare, met ongeveer 400 agrariërs. Het project richtte zich op de grootste 180 boeren, waarvan er nu nog 130 actief betrokken zijn.

Figuur 5: Propositiegebied Heuvelland, waarbij Natura-2000 gebieden zijn aangegeven met horizontale strepen

De invloed van deze boeren op de waterkwaliteit en waterkwantiteit van de Natura 2000-gebieden is significant, gezien hun ligging binnen de intrekgebieden en de erosiegevoelige hellingen. Provincie Limburg heeft zich vanuit LIFE met name gericht op het verduurzamen van water- en bodembeheer rondom Natura-2000 gebieden Geuldal en Bunder- en Elsoërbos.

⁴ Uitvoeringsovereenkomst Propositie Heuvelland: <https://waterschaplimburg.bestuurlijkeinformatie.nl/Document/View/99fc6d27-a1c4-4cf9-a40a-7fe503c1d15c>

voor duurzame landbouwontwikkeling. Er werd gekeken hoe zij kunnen bijdragen aan behoud van biodiversiteit, waterbeheer en landschap, passend bij hun bedrijfsvoering en de regionale doelen van het project. Gestart werd in een beperkt pilotgebied met circa 20 boeren. Uit deze pilot bleek dat deze vrijblijvende methode structuur miste, intensief en te tijdrovend bleek – waardoor een uitrol over het hele Propositiegebied niet werkbaar was – en onvoldoende rendement leverde. Daarom wordt nu aangesloten bij de programma's 'Biodiversiteitsmonitor' (Melkveehouderij en Akkerbouw) en 'Waterwinst' (gericht op het verminderen van wateroverlast en de uitspoeling van nitraat en gewasbeschermingsmiddelen. Niet alleen keukentafelgesprekken maar ook metingen van nitraat residue en gezamenlijke kennisbijeenkomsten maken deel uit van het programma. In dit programma wordt de focus gelegd op de buffer- en intrekgebieden rondom de N2000-gebieden met als doel het verbeteren van de biodiversiteit en de beschermde habitat-typen (o.a. kalktufbronnen).

Aanpak Run-off: in de pilot keukentafelgesprekken zijn ook gerichte gesprekken met boeren gevoerd om run-off aan te pakken. Enkele boeren bleken bereid om daartoe grond te ruilen of te verkopen zodat nu aangrenzend aan het N2000 gebied Bunder- en Elsoërbos op enkele plekken de run-off aangepakt kan worden. Ook op een andere locatie (Waterval) is samen met de boeren een project in uitvoering waarbij landschapselementen (o.a. graften, hagen) en robuuste natuurstroken worden aangelegd, met als doel vermindering van de wateroverlast samen met landschap, biodiversiteit en betere faunastructuren.

Regeling landschapselementen: er is een subsidieregeling open gesteld om de aanleg van landschapselementen te stimuleren. De Propositie Heuvelland fungeerde daarbij, net als bij de Biodiversiteitsmonitor en Waterwinst, als aanjager waardoor, met aanvullende budgetten, de uitrol naar heel Limburg mogelijk bleek.

Inzet proefboerderij WUR voor onderzoek: Er is onderzoek uitgevoerd door de WUR op het gebied van waterkwaliteit, waterkwantiteit en ook zijn praktijkdemo's uitgevoerd. Er is een groep van 12 koploperboeren het gebied samengesteld die worden geconsulteerd om aan te geven aan welk onderzoek behoefte is, wat vervolgens is uitgevoerd door de proefboerderij van de WUR. Onderzoek heeft aangetoond dat innovatieve teelttechnieken kunnen helpen bij vasthouden van water en minder afspoeling van nutriënten naar natuurgebieden.

De beschikbaarstelling van een speciale no-till zaaimachine aan Zuid-Limburgse boeren. Met deze machine wordt de bodem niet wordt omgeploegd of bewerkt voor het inzaaien van gewassen, maar worden zaden direct in de onbewerkte bodem met resten van het vorige gewas worden geplant. Deze techniek, vermindert bodemerosie en verhoogt de bodemvruchtbaarheid door het organische stofgehalte te verhogen en de bodemstructuur intact te laten. No-till bespaart ook brandstof en arbeidskosten, vermindert broeikasgasuitstoot en is onderdeel van regeneratieve landbouw die streeft naar het herstellen van gezonde top laag.

Opgedane inzichten en ervaringen

Zorg voor een mean en lean samenwerking met een duidelijke rolverdeling wat leidt tot veel minder bureaucratie. Dit is in dit traject als volgt ingevuld: het Waterschap trekt de onderzoeken, LLTB de keukentafelgesprekken en biodiversiteitsmonitor, en de provincie de overall-organisatie, (coördinatie/afstemming, budgettering, communicatie, governance) en maatregelen in het veld (o.a. plossingen voor knelpunten in de runoff van regenwater).

Praktijkgericht onderzoek en kennisdeling zijn essentieel om boeren mee te krijgen en beleid te onderbouwen. Onderzoek van de WUR vanuit hun proefboerderij is uitgevoerd op basis van concrete behoeftes van boeren, wat het zeer praktijkgericht maakte.

De complexiteit van uitvoering werd onderschat en als veel moeilijker ervaren dan beleid maken, vooral door juridische, financiële en bestuurlijke obstakels (bureaucratie, aanbestedingsregels en onduidelijkheid over subsidieregels remmen voortgang).

Samenwerking met andere provincies (zoals Brabant) kan inspiratie bieden, maar implementatie blijft contextafhankelijk. Gebiedsaanpak moet maatwerk zijn: in Zuid-Limburg is een aanpak op perceelsniveau nodig, elders (zoals de Peel) spelen andere opgaven. Dit betekent dat de governance voor een gebiedsproces flexibel moet zijn, met ruimte voor lokale verschillen en duidelijke trekkers per deelproject.

Boeren bleken bereidwillig mee te werken, mits er langetermijnperspectief is en men technische/inhoudelijke ondersteuning krijgt en inspanningen worden beloofd. Vertrouwen en continuïteit zijn cruciaal maar die wordt helaas bedreigd door een voortdurend wijzigende politieke context en regelgeving. Agrarische collectieven, zoals Natuurrijk Limburg, zijn beperkt inzetbaar vanwege capaciteitsproblemen.

(Europese) regels inzake staatssteun werken belemmerend bij het maken van langjarige afspraken met boeren over bijvoorbeeld afwaardering van akkerland naar (extensief) grasland. Vooral op de hellingen richting N2000 gebieden helpt grasland run-off te voorkomen. Economische factoren zoals schaalvergroting en hogere opbrengsten per ha bouwland zijn nu dominant en kunnen onvoldoende gemitigeerd worden.

Vrijwillige samenwerking werkt maar heeft grenzen: sommige doelen (zoals bemestingsverbod in intrekgebieden) zijn zonder regulerende instrumenten niet haalbaar. De provincie heeft zowel een faciliterende rol (bv. gesprek met agrariërs aangaan om samen bufferzones op te zetten) als regulerende rol (agrariërs verbieden bepaalde handelingen te verrichten). Dit maakt het voor boeren soms lastig de overheid te vertrouwen. Provincie Limburg probeert zo veel mogelijk met boeren samen te werken en ze perspectief op duurzame verdienmodellen te bieden.

Vervolgstappen (Hoe verder na LIFE?)

De onderzoeksresultaten worden niet alleen in het (beperkte) propositiegebied maar in het hele Heuvelland uitgerold. Daarvan profiteren ook de andere Natura 2000 gebieden, zoals Bemelerberg, Savelsbos, Noorbeemden, Geleenbeek en Boven-Geuldal. Er wordt ook nog meer geïnvesteerd in communicatie d.m.v. informatieve video's en kennisbijeenkomsten voor agrariërs en bedrijfsbegeleiders. Ook de samenwerking met andere verbanden zoals het landsgrensoverschrijdende 'Bocagelandschap' wordt daarin gezocht.

Breder binnen de Provincie Limburg zal de KANO worden gedeeld, met name omdat het een bruikbaar instrument wordt geacht om samen met verschillende stakeholders een start te maken voor een project of gebiedsgerichte aanpak.

Tot slot is ook de uitrol van de Biodiversiteitsmonitor aan de orde in Limburg met brede steun van de Limburgse Land- en Tuinbouw Bond (LLTB). Er is hiervoor vertrouwen opgebouwd bij de boeren, mede door de vrijwillige aanpak en beloningssystematiek. Afgesproken is de biodiversiteitsmonitor voor de melkveehouderij en akkerbouw in heel Limburg te gaan uitrollen aangepast voor de Limburgse situatie. Een pilot van de Biodiversiteitsmonitor voor 80 melkveehouders in Limburg bleek succesvol. De Propositie is vervolgens aanjager geweest om de Biodiversiteitsmonitor ook versneld voor de Limburgse akkerbouw praktisch uitvoerbaar te krijgen. In oktober 2025 zullen binnen het propositiegebied 50 akkerbouwers en melkveehouders kunnen gaan deelnemen. Besluitvorming binnen de Propositie is vervolgens ook de aanjager geweest voor een Limburgbrede uitrol voor 300 melkveehouders en akkerbouwers. Daarmee zullen 430 boeren in Limburg mee kunnen doen aan de Biodiversiteitsmonitor.

De Limburgse Biodiversiteitsmonitor is gericht op melkveehouderij en akkerbouw. Het initiatief maakt deel uit van het bredere programma 'Natuurinclusieve Landbouw Limburg' en wordt uitgevoerd door Stichting Natuurinclusieve Landbouw Limburg in samenwerking met diverse partners zoals de Limburgse Land- en

Waterwinst wordt uitgevoerd: in het hele Propositiegebied zullen 110 boeren worden benaderd om metingen uit te voeren op 220 percelen. Daarbij ligt de focus op de intrekgebieden van de kalktufbronnen die Natura 2000 gebieden Bunder- en Elsoërbos en Geuldal (deelgebied Ravensbosch) liggen. Deze natuurdoeltypen zijn extra gevoelig voor inspoeling van nitraat. Buiten het Propositiegebied is voor de overige delen van Limburg ruimte voor 200 landeigenaren en 400 percelen die binnen de grondwaterbeschermingsgebieden liggen.

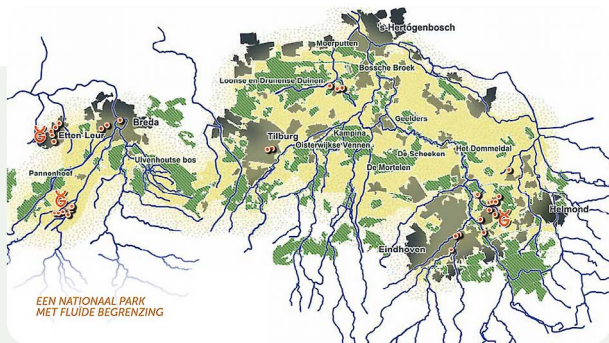
2.1.4. Gebiedsgerichte samenwerking - Provincie Noord-Brabant

Resultaten uitgevoerde acties (mede) vanuit All4Biodiversity Binnen de Provincie Noord-Brabant is er mede vanuit LIFE gewerkt aan het programma Brabant Bodem. Binnen Brabants Bodem werkt een groot aantal partners aan economisch perspectief met nieuwe verdienmodellen voor duurzame landbouw. De focus vanuit LIFE lag op de verdere uitrol van de Brabantse Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij en het stimuleren van agroforestry.

Het focusgebied hierbij is het Van Gogh Nationaal Park, opgericht in een gebied waar natuur en landbouw al het meeste verweven zijn, van oorsprong voorkomend uit het Groene Woud. Het beslaat verschillende Natura-2000 gebieden, waaronder de Loonse en Drunense duinen, Vlijmens Ven, Moerputten & Bossche Broek, de Kampina en Oisterwijkse Vennen, de Langstraat, Regte Heide en Riels Laag, Ulvenhoutsebos en Kempenland-West. Bij partners van het Van Gogh Nationaal Park wordt er niet alleen gekeken naar partijen met grond, maar ook partijen met indirecte belangen (o.a. ASML om een aantrekkelijke omgeving voor hun werknemers te maken).

Tuinbouwbond (LLTB), Wageningen University & Research en lokale natuurorganisaties en waterschappen. Deelnemende boeren ontvangen jaarlijks een rapport met scores op basis van kritische prestatie-indicatoren, waaronder rustgewassen, bodembedekking, gewasdiversiteit, weidegang, eiwit van eigen land, kruidenrijk grasland en groen-blauwe dooradering. Op basis van deze scores krijgen zij individueel advies en kunnen zij deelnemen aan themabijeenkomsten over relevante onderwerpen zoals biodiversiteit en strokenteelt. Door deze aanpak wil Limburg de kennis en toepassing van natuurinclusieve landbouw verder vergroten en verbeteren. Deelnemers ontvangen een aanmoedigingspremie, gebaseerd op het behaalde aantal punten en de verbetering die gedurende een looptijd van vier jaar gerealiseerd wordt.

⁵ Brabants Bodem: <https://www.vangoghnationalpark.com/nl/homepage/brabants-bodem/over-brabants-bodem>

Figuur 6: Van Gogh Nationaal Park, met in groen de verschillende Natura-2000 gebieden die het beslaat

De Brabantse Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij (BBM) is gericht is op het verduurzamen van de melkveehouderij in Noord-Brabant. De monitor bestaat uit 13 Kritische Prestatie Indicatoren (KPI's) die de bijdrage van melkveehouders aan biodiversiteit, bodem- en waterkwaliteit meten. Deze KPI's zijn onderverdeeld in twee categorieën:

- Kringloopgerelateerde indicatoren: Deze negen indicatoren worden afgeleid uit de KringloopWijzer en omvatten aspecten zoals stikstof- en fosfaatoverschotten, ammoniakuitstoot, weidegang, blijvend grasland, eiwit van eigen land, en het gebruik van kunstmest en gewasbeschermingsmiddelen
- Groene indicatoren: Deze vier aanvullende indicatoren richten zich op het versterken van de biodiversiteit en het landschap. Ze omvatten onder andere het aanleggen van struikgewas, bloemrijke akkerranden, kruidenrijk grasland en houtsingels

Deelnemende melkveehouders kunnen hun prestaties op deze indicatoren verbeteren door het nemen van

maatregelen die bijdragen aan verduurzaming. Op basis van hun totaalscore ontvangen zij een financiële beloning, die kan oplopen tot €5.000 per jaar gedurende vijf jaar. Daarnaast kunnen zij profiteren van voordelen zoals rentekorting bij de Rabobank, voorrang bij het pachten van landbouwgrond en een hogere duurzaamheidsscore bij inschrijving op pachtgronden van onder andere het Groen Ontwikkelfonds Brabant. Het aantal deelnemers is steeds verder gegroeid. Op dit moment nemen ongeveer 500 melkveehouders deel aan de BBM, wat neerkomt op ongeveer 30% van alle melkveehouders in Noord-Brabant. De BBM is daarmee het grootste project in Nederland dat werkt met KPI's om de bijdrage van melkveehouders aan biodiversiteit, bodem- en waterkwaliteit inzichtelijk te maken en te belonen. De BBM wordt steeds vaker genoemd als inspirerend voorbeeld van hoe duurzaamheid op het boerenbedrijf meetbaar en beloonbaar kan worden gemaakt.

Binnen het agroforestry-project richtte Brabants Bodem zich op reguliere boeren die willen bewegen en bereid zijn hun bedrijfsvoering aan te passen en te investeren in duurzame landbouwpraktijken zoals agroforestry. Deze boeren worden ondersteund met advies, financiële middelen en praktische begeleiding om agroforestry succesvol te implementeren. Er zijn ook studiebijeenkomsten en veldexcursies georganiseerd om agrariërs te inspireren en te motiveren. Inmiddels is ongeveer 250 hectare aan agroforestry gerealiseerd in Brabant. Zes nieuwe voedselbossen zijn aangelegd op verschillende bedrijven, waaronder melkveehouders, varkenshouders en zorgboeren.

Opgedane inzichten en ervaringen

Er is inmiddels een grotere deelname van boeren aan BBM dan was voorzien, zelfs meer dan het initiële doel. Dit komt voort uit de intrinsieke motivatie van boeren om milieuprestaties inzichtelijk te maken en te verbeteren i.p.v. regels te moeten volgen (zelf veel meer aan het stuurwiel). Hierdoor kan de sector zich positiever profileren.

Wat het ook mede tot succes heeft gemaakt is dat BBM niet uitsluitend vanuit de provincie werd gedragen, maar ook de waterschappen en ZLTO. Ook de agrarische collectieven hebben een duidelijke rol gekregen. Het project werd meer vanuit 'Brabants Bodem' gecommuniceerd dan vanuit de Provincie, waarbij boeren eerder vertrouwen voelden. Binnen 'Brabants Bodem' werden alle deelnemers als gelijke partners gezien.

Inzicht krijgen in de milieu-impact bleek voor boeren vaak een belangrijker punt voor deelname te zijn dan de (kleine) beloning. De bewustwording bij boeren over prestaties en milieugebruiksruimte draagt bij aan de transitie naar duurzamere landbouw. Primair punt is wederzijds vertrouwen: De deelnemende boeren moeten de provincie vertrouwen, maar tegelijkertijd moet de provincie de data die door agrariërs wordt opgeleverd ook kunnen vertrouwen en juridisch borgen. Stap voor stap aanpak voor doelsturing is dan ook van belang.

Vervolgstappen (Hoe verder na All4Biodiversity?)

De activiteiten in agroforestry uitgevoerd door Provincie Noord-Brabant hebben bijgedragen aan een bredere beweging, zowel provinciaal als nationaal. Onafhankelijk van de Provincie Noord-Brabant is er inmiddels een Agroforestry Netwerk Brabant en Agroforestry Netwerk Nederland opgericht om kennisdeling en samenwerking te bevorderen. Dit provinciale en landelijk netwerk speelt een belangrijke rol in de transitie naar een duurzamere en natuurinclusieve landbouw in Nederland.

Landelijk is er een trend naar doelsturing. De Provincie Noord-Brabant vervult hierin een koplopersrol en wil die ook blijven vervullen. Vele andere provincies gaan ook aan de slag met de Biodiversiteitsmonitor. Ook wordt gewerkt aan de uitrol van het landelijke KPI-K traject en de daarbij in te richten governance.

2.1.5. Gebiedsgerichte samenwerking - Provincie Zuid-Holland

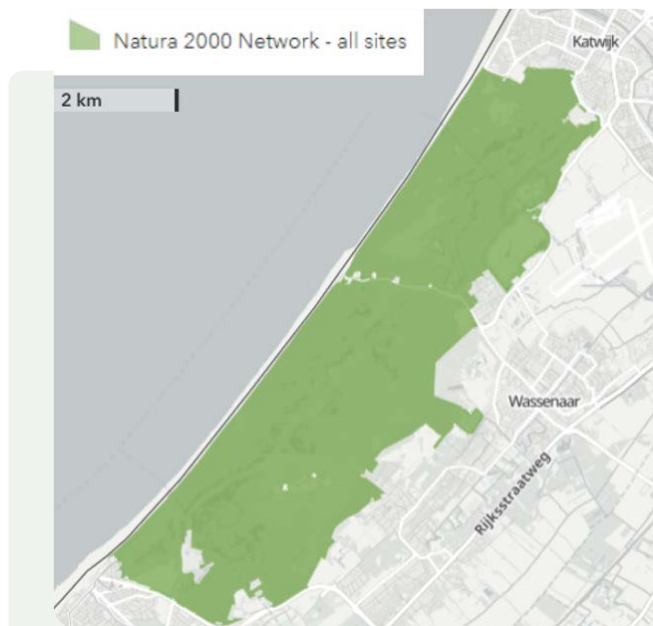
Resultaten uitgevoerde acties (mede) vanuit All4Biodiversity

Provincie Zuid-Holland heeft (mede) vanuit All4Biodiversity gewerkt aan twee pilots rondom verschillende Natura-2000 gebieden en het handboek Bouwstenen voor natuurontwikkeling in de polder ontwikkeld.

De eerste pilot is gericht op een gebiedsgerichte aanpak voor Mient Kooltuin (en Noordrand), twee gebieden gelegen bij het Natura-2000 gebied Meijndel & Berkheide. Deze gebiedsprocessen leggen de nadruk op natuur, recreatie, toekomstige woningbouw en landbouw, met als doel aan te tonen dat een gebiedsgerichte benadering een meerwaarde heeft t.o.v. losse maatregelen.

De volgende activiteiten zijn uitgevoerd voor Mient Kooltuin en Noordrand:

- In eerste instantie is een Landschapsecologische Systeemanalyse (LESA) uitgevoerd, als basis voor een visie om de natuurkwaliteit te verbeteren, met name door te transformeren naar een Basiskwaliteit Natuur.
- Hierop gebaseerd zijn maatregelen geformuleerd, waarvoor provinciale financiën zijn toegekend (nog vanuit NPLG).

Figuur 7: Natura-2000 gebied Meijndel & Berkheide

- Vervolgens zijn de maatregelen uitgevoerd, te beginnen bij publieke grond en vervolgens door te kijken naar private gronden. De biodiversiteitseffecten zijn kwalitatief getoetst, maar nog niet kwantitatief onderbouwd. Verwacht wordt dat de daadwerkelijke ecologische impact pas merkbaar en meetbaar zal zijn tegen eind 2028, wanneer de uitvoering van de maatregelen is afgerond.

De tweede pilot is uitgevoerd in en rondom het Natura-2000 gebied Donkse Laagten, in de Alblasserwaard. Binnen deze pilot werken Staatsbosbeheer, Agrarisch Collectief Alblasserwaard-Vijfheerenlanden, Groene Cirkel Kaas en Bodemdaling, Waterschap Rivierenland en de provincie Zuid-Holland samen aan concrete maatregelen die de biodiversiteit van het hele gebied verhogen en die tegelijkertijd een duurzame toekomst voor de landbouw bevorderen.

Het Mient Kooltuin-project is een ambitieus natuur- en recreatieontwikkelingsproject dat zich richt op het versterken van de ecologische verbinding tussen het Nationaal Park Hollandse Duinen en het achterland, met bijzondere aandacht voor biodiversiteit, klimaatadaptatie en recreatie. Het doel is om van dit gebied een robuuste ecologische zone te maken die natuur, recreatie en landbouw op een duurzame manier combineert. Belangrijke onderdelen van het project zijn:

- Nieuw bos: Het aanplanten van het 'Barakkenbos', een bosperceel dat dient als ecologische buffer en recreatief gebied. Dit bos wordt aangelegd ter compensatie van boomkap elders in de regio.
- Natuurvriendelijke oevers: De aanleg van oevers langs watergangen om de waterkwaliteit te verbeteren en leefgebieden voor flora en fauna te creëren.
- Weidevogelvriendelijke inrichting: Agrarische gronden worden zodanig ingericht dat ze geschikt zijn voor weidevogels, wat bijdraagt aan de biodiversiteit.
- Recreatieve voorzieningen: Er worden wandel- en fietspaden aangelegd, en er komt ruimte voor educatie over natuur en landschap.

Figuur 8: Natura-2000 gebied Donkse Laagten

De pilot in en rond het Natura-2000 gebied Donkse Laagten bestond uit twee hoofdonderdelen, beide gefocust op biodiversiteitswinst en de verdere gevolgen voor agrarische bedrijfsvoering.

Een proef op zes melkveebedrijven met pompgestuurde waterinfiltratie gericht op het verhogen van de biodiversiteit, in totaal op 24 hectare.

De samenwerking met Groene Cirkel Kaas en Bodemdaling⁶ was hierbij van groot belang. Dit betreft een samenwerking rondom zuivelfabriek de Graafstroom, die wil investeren in korte ketens, landschapswaarden en biodiversiteit. Een belangrijk onderdeel van Groene Cirkel Kaas en Bodemdaling kennis is de ontwikkeling van carbon credits: boeren krijgen een vergoeding als ze er in slagen om (dankzij hoger waterpeil/waterinfiltratie) minder veen te laten oxideren waardoor minder broeikasgassen (CO₂, methaan)

in de lucht komen. Het rekenmodel hiervoor heeft helaas lang op zich laten wachten. Ook zijn de waterpeilen in de Alblasserwaard al relatief hoog, waardoor relatief weinig winst in termen van broeikasgassen te halen is, en dus in praktijk weinig euro's oplevert voor de boeren. Een ander onderdeel waarop vanuit de Groene Cirkel kennis wordt ingebracht in pilot Donkse Laagten is een onderzoek naar kansen voor kruidenrijk grasland onder leiding van de WUR.

Een proef op 4 melkveebedrijven met de toepassing van verschillende vormen van bemesting gericht op het verhogen van de biodiversiteit.

Deze bemestingsproeven onderzochten hoe verschillende bemestingsstrategieën kunnen bijdragen aan een rijker en diverser kruidenrijk grasland, dat gunstig is voor onder andere weidevogels, insecten en bodemleven. Door te variëren met de hoeveelheid en het type mest, zoals organische mest, kunstmest en biologische alternatieven, proberen melkveehouders samen met onderzoekers de optimale balans te vinden tussen landbouwproductie en natuurwaarden.

Daarnaast werd gekeken naar de effecten van bemesting op bodemkwaliteit en de waterhuishouding, aangezien deze factoren cruciaal zijn voor zowel de landbouwproductiviteit als het behoud van biodiversiteit in het veenweidegebied. De samenwerking met melkveehouders in dit project is essentieel, omdat zij de praktische kennis en ervaring hebben om nieuwe methoden te testen en toe te passen in het dagelijks beheer van hun land.

Handboek Natuurbouwstenen

Eveneens mede vanuit LIFE is het praktisch Handboek Natuurbouwstenen voor in de polder ontwikkeld door de provincie Zuid-Holland samen met VeenWeide Natuur & Landschap en Bui-TeGewoon. Het rapport biedt concrete handvatten om de biodiversiteit in het veenweidegebied in met name de regio Alblasserwaard en Vijfheerenlanden te versterken. Natuurbouwstenen zijn kleine, vaak onopgemerkte groene elementen in het landschap, zoals sloten, bermen, poelen, bosjes en greppels. Wanneer deze goed worden ingericht, vormen ze belangrijke ecologische verbindingen tussen natuurgebieden. Dit bevordert de uitwisseling van flora en fauna en maakt de natuur in het gebied robuuster.

Het handboek beschrijft 38 verschillende natuurbouwstenen, waarbij voor elke bouwsteen informatie wordt gegeven over de ecologische waarde, het beheer en mogelijke combinaties met andere maatregelen. Daarnaast wordt de bijdrage van deze bouwstenen aan zowel biodiversiteit als klimaatadaptatie duidelijk gemaakt.

Het handboek is bedoeld voor boeren, natuurbeheerders en andere betrokkenen bij natuurontwikkeling in het veenweidegebied. Het biedt praktische inspiratie om natuurelementen te integreren in het dagelijks beheer van het

landelijk gebied. Het handboek onderstreept bovendien het belang van samenwerking tussen verschillende partijen, zoals boeren, natuurorganisaties en overheden. Door gezamenlijk natuurbouwstenen toe te passen, kunnen versnipperde stukjes groen worden verbonden, wat de ecologische kwaliteit van het landschap aanzienlijk verbetert.

Opgedane inzichten en ervaringen

Mient Kooltuin en Noordrand

Het gebiedsproces verschaftte de provincie nieuwe inzichten voor een succesvolle samenwerking. Een eerste punt is een sterk kernteam dat inhoudelijke expertise combineert met bestuurlijk mandaat. Aanvullend is een onafhankelijke procesbegeleiding als neutrale 'stuwer' buiten de overheid cruciaal om impasses te doorbreken. Ook moet het project integraal en met een langetermijnvisie worden benaderd: Een gebiedsverhaal is essentieel, losse maatregelen werken onvoldoende.

Verschillen in gemeentelijke processen kunnen de verhoudingen tussen de gemeentes op scherp zetten: Waar bij de ene gemeente ambtenaren actief deelnemen aan bijeenkomsten, kan er bij een andere gemeente een formeel project ontbreken, wat in dit geval tot frictie in de samenwerking leidde. Zonder provinciale middelen was er waarschijnlijk geen samenwerking tussen Katwijk en Wassenaar tot stand gekomen.

⁶ Groene Cirkel Kaas en Bodemdaling: <https://www.groenecirkels.nl/kaas-en-bodemdaling>

Een samenwerkingscommitment tussen verschillende partijen is daarom van belang.

Donkse Laagten

Lokale gebiedsleiders hebben een toegevoegde waarde is de ervaring van Donkse Laagten. Er wordt naar geluisterd en ze hebben invloed! Zijn ze noodzakelijk? Wel als je langsgaat en als je boeren wilt werven. Taal en autoriteit zijn dan noodzakelijk!

Het opstarten van de pilot kostte aanvankelijk meer tijd dan verwacht, doordat er veel verschillende partners met uiteenlopende onderzoekswensen en ambities betrokken waren. Er werd zorgvuldig gezocht naar een aanpak die binnen de beschikbare tijd, locatie en middelen uitvoerbaar was en tegelijkertijd bruikbare kennis zou opleveren voor alle partners. Het uitwerken van de pilots vergde vervolgens veel tijd en inzet. Zo moest worden onderzocht welke vergunningen nodig waren en of de vergunningverleners, zoals het Waterschap, deze ook zouden verlenen. Een aantal locaties viel af omdat geen vergunning kon worden verkregen voor de aanleg van pompgestuurde waterinfiltratie, waardoor alternatieve locaties gezocht moesten worden.

Binnen de provincie ontstonden daarnaast issues over de financiering. De provincie kan alleen via subsidieregelingen of opdrachten financieren, terwijl de LIFE-regeling vereist dat uitgaven via directe opdrachten plaatsvinden. Hierdoor moesten de pilots worden gefinancierd en aangestuurd op gronden die niet in eigendom zijn van de provincie, wat risico's met zich meebrengt op het gebied van aansprakelijkheid en het behalen van doelstellingen. Uiteindelijk is dit opgelost door samenwerkingsovereenkomsten met alle deelnemende ondernemers te sluiten. Hoewel deze overeenkomsten goed functioneerden, kostte het proces veel tijd.

De officiële looptijd van de pilot was drie jaar, wat echter te kort bleek voor een volledige monitoring. Tegen de tijd dat stalombouw, waterinfiltratiesystemen en de samenwerkingsovereenkomsten gerealiseerd waren, was de pilot officieel al afgerond. Dankzij een samenwerking met Naturalis, die al een opdracht in de Alblasserwaard hadden voor het Living Lab, kon toch een langere monitoringperiode worden gerealiseerd zonder extra kosten. Naturalis monitort nu drie jaar lang op elk bedrijf verschillende parameters zoals vegetatie, bodemleven en insecten. Deze parameters geven op korte termijn zichtbare veranderingen, waardoor bruikbare gegevens uit de pilot worden verwacht.

Het rapport Natuurbouwstenen voor de polder heeft zich bijzonder goed bewezen voor agrarische gronden. Een belangrijke aanbeveling is om zulke rapporten op te laten stellen door mensen uit het betreffende gebied, met een specifieke focus op dat gebied. Daarnaast verdient het aanbeveling om een neutrale vormgeving te hanteren, waarbij de overheid niet als afzender wordt benadrukt. Dit maakt het rapport toegankelijker en betrouwbaarder voor een breed publiek.

Over de pilot met pompgestuurde waterinfiltratie blijkt dat de beoogde doelen zijn bereikt: het gebied wordt natter, ook verder van de sloten af. Kwalitatief zou de waterhuishouding echter breder gemonitord moeten worden.

Metingen in de Alblasserwaard – buiten deze pilot maar wel in samenwerking – tonen aan dat de inlaat van gebiedsvreemd water nadelig is voor de waterkwaliteit. Deze negatieve effecten waren vooraf niet voorzien, maar zijn wel een belangrijk aandachtspunt, omdat het inlaten van gebiedsvreemd water noodzakelijk is voor het verhogen van het peil in de sloten.

De vernatting in Donkse Laagten blijkt effectief te werken, maar een duurzaam verdienmodel op basis van carbon credits is nog niet gerealiseerd. De toegevoegde waarde op het gebied van biodiversiteit zal moeten blijken uit de resultaten van het onderzoek binnen de pilot zelf, waarbij vooral de gegevens van Naturalis veelbelovend zijn. Daarnaast voeren studenten op verschillende momenten wormtellingen uit, wat mogelijk extra inzicht geeft in de effecten van alternatieve bemestingsvormen en vernatting op de bodemkwaliteit.

Vervolgstappen (Hoe verder na All4Biodiversity?)

Over de gebiedsgerichte aanpak bij Mient Kooltuin en Noordrand wordt al met regelmaat gecommuniceerd met de partners binnen LIFE. Ook zal er een slotbijeenkomst plaatsvinden in het gebied. Verdere uitrol en toepassing van resultaten zal worden bepaald zodra hier beter zicht op is. Bredere uitrol van resultaten van de activiteiten rondom de Donkse Laagten loopt via het bestaande netwerk van Groene Cirkel Kaas en Bodemdaling.

2.1.6. Gebiedsgerichte samenwerking – Deltaplan Biodiversiteitsherstel

Vanuit het Deltaplan Biodiversiteitsherstel is, mede mogelijk gemaakt door LIFE, actief gewerkt aan het delen van kennis en praktijkervaringen binnen de werkgroep Gebiedsgerichte Samenwerking. Daarbij lag de focus op het uitwisselen van de do's en don'ts voor effectief gebiedsgericht werken.

Tegelijkertijd is er concreet gewerkt aan twee belangrijke producten:

- Het ontwikkelen van een training over gebiedsgerichte samenwerking, inclusief het stimuleren van het gebruik ervan onder betrokkenen.
- Het ontwikkelen en actualiseren van een leidraad voor gebiedsgerichte samenwerking, gebaseerd op praktijkervaringen uit diverse gebieden.

Training gebiedsgerichte samenwerking

In gebiedsprocessen wordt altijd samengewerkt tussen verschillende partijen. Vaak hebben partijen geen specifieke kennis over samenwerkingen en ontbreekt het aan een 'gezamenlijke taal' om hierover het gesprek te voeren. Het Deltaplan Biodiversiteitsherstel heeft hierop ingespeeld door een training te ontwikkelen gericht op de samenwerking in gebiedsprocessen: Grip op de Samenwerking.

In de training komen verschillende samenwerkingsvormen aan de orde; wordt besproken welke vorm je in welke situatie in zet. Daarnaast wordt besproken welke partijen aan tafel moeten / mogen zitten en welke afspraken deze partijen met elkaar moeten maken om tot een 'werkende' samenwerking te komen. Door het aanbieden van deze kennis zijn deelnemers in staat om een bestaande samenwerking te beoordelen of bij een nieuwe opgave de samenwerking goed in te richten.

⁷ Algemene Bestuursdienst: De samenwerkingscode. <https://abdleerportaal.nl/nl/ui/#/catalog/course/213cf9ac-4e5e-481d-b2e4-0d09228a42df>

⁸ BoerenNatuur: Kennisuur gebiedsprocessen. <https://www.boeren Natuur.nl/actueel/5-juni-boeren Natuur-kennisuur-gebiedsprocessen/>

De training is bij een groep van 12 cursisten uitgevoerd, en vervolgens heeft het Deltaplan partijen gemotiveerd om zelf aan de slag te gaan met de training. Directe spin-offs hiervan zijn een training van de Algemene Bestuursdienst aan medewerkers⁷ en er is een cursus aangeboden door BoerenNatuur aan collectieven⁸. Ook is de training door Provincie Zuid-Holland uitgevoerd, met cofinanciering van LIFE (zie kader).

In het najaar van 2024 volgden deelnemers uit provincie Zuid-Holland en gebiedsorganisaties de training Grip op de Samenwerking, ontwikkeld vanuit het LIFE-project. De training bracht inzichten over het belang van samenwerking in een steeds complexere samenleving, waar opgaven en belangen elkaar overlappen. Alleen ben je misschien sneller, maar samen kom je verder – mits er helderheid is over doelen, rollen, motieven en randvoorwaarden.

Tijdens de training werd duidelijk dat effectieve samenwerking begint met het benoemen van verwachtingen, het kiezen van een passende samenwerkingsvorm en het vroegtijdig voeren van het gesprek hierover. Tools zoals het 'samenwerkingscanvas' en de 'schakelbak' bieden houvast om samenwerking inzichtelijk te maken en te verbeteren. Een belangrijk inzicht: samenwerking is geen vanzelfsprekendheid, maar vraagt om bewuste keuzes, voortdurende reflectie en een open houding, ook vanuit de provincie. Deelnemers gaven aan hun samenwerking voortaan explicieter te willen vormgeven, vaker te evalueren en scherper te zijn op hun eigen rol. Zo wordt samenwerken niet alleen effectiever, maar ook leuker en meer resultaatgericht.

Vanuit LIFE IP All4Biodiversity wordt nu een essay uitgewerkt gericht op het verder brengen van het inzicht over samenwerking, communicatie en bereiken van gezamenlijke doelen. Met het essay wil All4Biodiversity de training nadrukkelijker onder de aandacht brengen van partijen buiten het LIFE IP-project, gezien de belangrijke rol die gebiedsgerichte samenwerking speelt in de verdere transitie van het landelijk gebied in Nederland.

Leidraad gebiedsgerichte samenwerking

De werkgroep Gebiedsgerichte Samenwerking van het Deltaplan Biodiversiteitsherstel heeft ook een Leidraad voor gebiedsgerichte samenwerking ontwikkeld, met als doel: organisaties en instanties die regionaal willen werken aan het herstel van de biodiversiteit op weg helpen. Alle inzichten die de werkgroep opdoet tijdens bespreking van casussen worden vastgelegd in de Leidraad. De leidraad beschrijft het proces en geeft tips, verwijst naar tools en biedt concrete voorbeelden voor een succesvolle gebiedsgerichte aanpak. Op basis van de leidraad is ook nog een inspiratiedocument over gebiedsgerichte samenwerking in voorbereiding.

2.2 Verdienmodellen

2.2.1. Kennisoverdracht over verdienmodellen – Deltaplan Biodiversiteitsherstel

Door het Deltaplan Biodiversiteitsherstel is, mede met All4Biodiversity budget, in de werkgroep Verdienmodellen actief gewerkt aan het delen van kennis over en het analyseren en stimuleren van nieuwe verdienmodellen voor een natuurinclusieve landbouw. In de werkgroep is onderscheid gemaakt in de volgende routes:

Het werken met biodiversiteitsmonitoren

De biodiversiteitsmonitor is een wetenschappelijk onderbouwd instrument die de (positieve en negatieve) bijdrage van boeren aan biodiversiteit inzichtelijk maakt. Het instrument biedt de mogelijkheid aan meerdere partijen om boeren te belonen voor hun inzet en werkt daardoor als stimulans voor verbetering. Het instrument leent zich voor grootschalig toepassing en voor het stapelen van vergoedingen.

Inmiddels werken meerdere agrofoodpartijen met het instrument; zij kunnen de data die hierdoor beschikbaar komen ook gebruiken voor hun CSRD-rapportage. In het overleg met de Agrofoodpartners van het Deltaplan is dit een terugkerend onderwerp. Het Deltaplan organiseerde er tevens kennissessies over¹⁰.

Na Drenthe; N-Brabant en Gelderland zijn gaan vrijwel alle provincies het instrument inzetten als stimulans voor verduurzaming van de melkveehouderij en akkerbouw. Beloningen worden beschikbaar gesteld via rentekorting; korting op pacht; meerprijs op producten.

Het Deltaplan Biodiversiteit brengt het werken met de biodiversiteitsmonitor onder de aandacht van publieke en private partijen, heeft zich ingezet voor een heldere governance voor het werken met KPI's en heeft meegedacht in het opstellen van een leidraad waarin de juridische mogelijkheden voor het stapelen van beloningen in beeld worden gebracht.

Langjarige vergoedingen voor ecosysteemdiensten

In 2021 deelden 10 natuurinclusieve boeren hun ervaringen met natuurinclusieve landbouw met het Deltaplan en partner WNF¹². Hieruit volgden 10 aanbevelingen, waaronder de aanbeveling dat boeren die een bijdrage leveren aan natuur en biodiversiteit, een structureel vaste vergoeding verdienen voor deze maatschappelijke dienst. Deze aanbeveling is overgenomen in de handreiking van het Aanvalsplan Landschap van het Deltaplan¹³, waarin het uitgangspunt is dat voor een lange periode (streven 30 jaar) het beheer geregeld is. Bij de Tweede Kamer verkiezingen in 2023 sloot het Deltaplan zich aan bij het pleidooi van BoerenNatuur voor langjarige vergoedingen voor groenblauwe diensten¹⁴.

Uitdragen van inspirerende voorbeelden

Diverse partijen laten zien dat zij al een verdienmodel hebben voor biodiverse landbouw. In de werkgroep Verdienmodellen zijn en worden deze inspirerende voorbeelden gedeeld en uitvoerig besproken. Belangrijke insteek daarbij is steeds of deze modellen opschaalbaar zijn. In 2021 leverde het Deltaplan een financiële en inhoudelijke bijdrage aan het project 'Onder de Streep' van Wij.land om een analyse te doen bij 13 natuurinclusieve boeren. Deze analyse liet zien dat natuurinclusief boeren financieel aantrekkelijk kan zijn. Ook de resultaten van opvolgende projecten in 2023 en 2025, meer gericht op het in beeld brengen van de transitiekosten, werden door de werkgroep besproken. Daaruit volgde o.a. dat de kosten van grond een belangrijke factor zijn in de transitie. De werkgroep organiseerde hier een thema-bijeenkomst over.

Inspirerend zijn ook de verpachters die bereid zijn om pacht te verlagen ten gunste van biodiversiteit. De noodzaak hiervoor werd getoond in het project Buitenland van Rhoo¹⁵; waar wordt aangetoond dat meer diversiteit in gewassen leidt tot meer biodiversiteit, maar waarbij een verdienmodel alleen mogelijk is als de verpachter genoeg neemt met een fors lagere pachtprijs. In een werkbezoek aan de Noord Oost Polder stond een pilot van Flevolandschap¹⁶ centraal, waar in een akkerbouw gebied volgens de principes van regeneratieve landbouw wordt gewerkt. Ook hier neemt de verpachter genoeg met een fors lagere pachtprijs.

De werkgroep sprak ook meerdere keren over verschillende initiatieven om melkveehouders te stimuleren meer kruidenrijk grasland in hun bedrijfsvoering op te nemen. Kruidenrijk grasland heeft zowel voordelen voor biodiversiteit als in de bedrijfsvoering van melkveehouders. Relevante initiatieven zijn 1001-ha, een actie van LTO en Urgenda; maar ook de toelichting van Wim Schippers over 'Melkveehouderij binnen gezonde grenzen loont' maakte indruk¹⁷.

Biodiversiteit op je Bord¹⁸ is een initiatief van Dutch Cuisine, waarbij via horeca een afzetmarkt wordt gecreeerd voor biodiverse producten. Het Deltaplan leverde input voor de eisen die aan producten worden gesteld en besteedde meerdere keren aandacht aan dit initiatief, waarbij er inmiddels koploperprojecten zijn in de provincies Noord-Holland, Overijssel, Utrecht en Zuid-Holland.

⁹ Deltaplan Biodiversiteitsherstel: [Leidraad voor gebiedsgerichte samenwerking. svbd leidraad 2022 def.pdf](https://www.samenvoorbiodiversiteit.nl/updates/terugblik-kennissessie-ontwikkelingen-binnen-duurzaamheidsverslaglegging-volgens-de-csrd/1969)

¹⁰ Deltaplan Biodiversiteitsherstel: <https://www.samenvoorbiodiversiteit.nl/updates/terugblik-kennissessie-ontwikkelingen-binnen-duurzaamheidsverslaglegging-volgens-de-csrd/1969>

¹¹ Deltaplan Biodiversiteitsherstel: <https://www.samenvoorbiodiversiteit.nl/updates/handreiking-voor-het-stapelen-van-betalen-en-andere-voordelen/2044>

¹² Deltaplan Biodiversiteitsherstel: <https://www.samenvoorbiodiversiteit.nl/pdf/successen-en-uitdagingen-van-natuurinclusief-ondernemen.pdf>

¹³ Deltaplan Biodiversiteitsherstel: <https://www.samenvoorbiodiversiteit.nl/aanvalsplan-landschapselementen/aanvalsplan-landschap.pdf>

¹⁴ Deltaplan Biodiversiteitsherstel: <https://www.samenvoorbiodiversiteit.nl/updates/randvoorwaarden-landbouwtransitie-sarah-westenburg/1454>

¹⁵ Deltaplan Biodiversiteitsherstel: <https://www.samenvoorbiodiversiteit.nl/updates/de-prijs-van-gewasdiversificatie/653>

¹⁶ Deltaplan Biodiversiteitsherstel: <https://www.samenvoorbiodiversiteit.nl/updates/regeneratieve-landbouw-en-kpi-sturing-centraal-tijdens-werkbezoek-in-nagele/1849>

¹⁷ Deltaplan Biodiversiteitsherstel: <https://www.samenvoorbiodiversiteit.nl/updates/gezonde-verdienmodellen-melkveehouderij-wim-schippers/1438>

¹⁸ Deltaplan Biodiversiteitsherstel: <https://www.samenvoorbiodiversiteit.nl/updates/bobjb/1680>

2.2.2 Korte ketens: Rotterdam de Boer op!

- Natuurmonumenten

Mede met steun van LIFE IP All4Biodiversity en 23 samenwerkingspartners heeft Natuurmonumenten het project Rotterdam de Boer op! opgezet. Het project richt zich op het stimuleren van natuurinclusieve voedselproductie in de regio Rotterdam en het versterken van de verbinding tussen stad en platteland via korte ketens. Het centrale uitgangspunt is een integrale benadering waarbij partijen uit de hele voedselketen – van boer tot consument – samenwerken: boeren, voedselverwerkers, horeca, retail, overheden, consumenten én natuurorganisaties.

Aanpak en activiteiten

In eerste instantie richtte het project zich op agrarische bedrijven in Midden-Delfland, maar is later uitgebreid naar de volledige metropolitane regio Rotterdam om schaalvoordelen en bredere impact te realiseren. Binnen het project zijn onder andere de volgende activiteiten uitgevoerd:

- In kaart brengen van boeren in de regio die zo regeneratief mogelijk werken.
- Ontwikkeling van een productportfolio met kansrijke natuurinclusieve producten voor retail en horeca.
- Ondersteuning bij de realisatie van:
 - 5 voedselbossen
 - 5 Herenboerderijen
 - Publieksboerderijen aan de stadsrand
- Verkenning van samenwerking met o.a. Picnic om lokaal natuurinclusief aanbod op te nemen in het retailassortiment.
- Organisatie van een horeca-challenge en excursies voor horecaondernemers naar lokale natuurinclusieve boeren.

Marktvraag als knelpunt

Een belangrijke constatering binnen het project is dat de markt voor biodiverse en lokaal geproduceerde producten nog beperkt is. Veel boeren die natuurinclusiever willen produceren lopen aan tegen een gebrek aan afzetmogelijkheden of onvoldoende prijsprikkels. Vanuit die constatering is een extra inspanning geleverd richting consumenten en afnemers, waaronder:

- De campagne 'Eet Natuurlijk Lokaal' gericht op bewustwording bij burgers en groene consumenten.
- Aansluiting gezocht bij bedrijfskantines, horeca en groothandels om lokale producten op te nemen in hun inkoopbeleid.

Resultaten tot nu toe

- Meer dan 30 boeren in de regio zijn betrokken geraakt bij natuurinclusieve ketenontwikkeling.
- Nieuwe samenwerkingen tot stand gebracht tussen boeren, horeca, gemeenten en natuurorganisaties.
- De initiatiefvorming en ontwikkeling van 5 voedselbossen en 1 Herenboerderij is financieel en inhoudelijk ondersteund.
- De aandacht voor natuurinclusieve producten is toegenomen bij diverse partijen in de horeca- en retailketen.

Hoewel de eerste resultaten veelbelovend zijn, blijkt het opschalen van natuurinclusieve voedselketens in stedelijke regio's complex en traag. De structurele vraag vanuit retail en horeca blijft achter, en het vergt aanzienlijke inspanningen om aanbod en vraag duurzaam op elkaar af te stemmen. Daarnaast kost het tijd om vertrouwen en samenwerking in de keten op te bouwen. Dit vraagt om langjarige inzet, beleidsmatige borging en aanvullende financiering, ook na afloop van het project.

2.3 Coherente wet- en regelgeving

2.3.1. Knelpunten wetgeving - LVVN

Op verzoek van LVVN heeft een extern adviesbureau de belemmeringen voor natuurinclusieve landbouw en aanleg van natuur binnen de huidige wet- en regelgeving in kaart gebracht. Uit de scan kwamen verschillende belemmerende regels naar voren in de Omgevingswet, Mestwet, Wet Gewasbeschermingsmiddelen, Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, Afvalstoffenwet, Wet Natuurbescherming, Regeling Ammoniak en Veehouderij, regeling Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer, subsidieregeling Natuur- en landschapsbeheer en Warenwet (nog verwijzing maken naar het rapport)

Één van de belemmeringen toegelicht in het rapport betreft pacht. Om natuurinclusieve landbouw te beoefenen is zekerheid van langjarig gebruik van grond belangrijk, wat momenteel gehinderd wordt door regelgeving ten aanzien van pachtgronden. Rijk, Provincie en gemeenten hebben vaak als beleidsregel vastgesteld dat de landbouwgrond die zij aan boeren verpachten tegen een normaal commercieel tarief verpacht moet worden. Uitvoerende ambtenaren zien dan geen kans om hiervan af te wijken, wat het noodzakelijk maakt voor de pachtende boer intensief te telen om voldoende rendement te behalen. Als oplossing hiervoor kunnen overheden bij verpachten van gronden eisen stellen aan het gebruik van de pachtgronden, hierbij meenemend de intensiteit van het bouwplan en het beheer van watergangen, natuur en landschap op het bedrijf.

Terreinbeherende organisaties zoals Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en Provinciale Landschappen geven veelal kortdurende pachtcontracten van natuurgronden (vaak slechts 1-jarig). Een natuurinclusieve boer heeft duidelijkheid nodig over een langdurige beschikbaarheid van gronden zodat er kan worden geïnvesteerd in de gronden om stabiel en natuurinclusief beheer uit te oefenen. Om dit te bieden zouden terreinbeherende organisaties moeten werken met langdurige pachtcontracten. Dit is echter moeilijk te bereiken doordat het natuurorganisaties niet is toegestaan om gronden te verpachten voor een langer termijn, aangezien die gronden doorgaans met subsidie van Rijk en/of Provincie zijn verworven. Dit is ook een voorbeeld van belemmerende wetgeving.

Onlangs is er vanuit All4Biodiversity in 2025 een nieuw rapport verschenen, in opdracht van LVVN. Dit rapport gaat in op mogelijke oplossingen te bieden voor belemmeringen geïdentificeerd in het eerder verschenen rapport (o.a. op het gebied van de Omgevingswet, Pachtwetgeving, Meststoffenwet en Waterwetgeving). Deze resultaten zijn vervolgens getoetst bij de vijf provincies die deelnemen aan LIFE IP All4Biodiversity, om te achterhalen of deze oplossingen praktisch uitvoerbaar zijn en welk effect dit zal hebben in gebiedsgerichte processen.

Kort na aanvang van het benoemde onderzoek werd de Europese Natuurherstelverordening (NHV) gepubliceerd, waarvoor Nederland in 2026 de plannen gereed dient te hebben voor de uitvoering en monitoring van de NHV. Daarom is op verzoek van de opdrachtgever LVVN ook onderzocht hoe kennisproducten, instrumenten en praktijkvoorbeelden voortkomend uit of ontwikkeld in het kader van All4Biodiversity al een bijdrage kunnen leveren aan de implementatie van de NHV in Nederland. Voor het opstellen van het uitvoeringsprogramma van de NHV en de implementatie ervan kan wordt geput uit de toolbox van LIFE IP All4Biodiversity voor het ophalen van deze kennis, instrumenten, maatregelen en praktijkvoorbeelden, wat beproefde en direct inzetbare handvatten biedt (zie 2.5.4.).

¹⁹ Een natuurinclusief agrarisch landschap dichterbij: <https://all4biodiversity.nl/actueel/2025/rapport-een-natuurinclusief-agrarisch-landschap-dichterbij-v250205-final.pdf>

2.4 Kennis en innovatie

2.4.1 Kennisoverdracht - BoerenNatuur

Resultaten uitgevoerde acties vanuit All4Biodiversity
BoerenNatuur is de koepelorganisatie voor regionale agrarische collectieven, welke verantwoordelijk zijn voor de organisatie van het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) in hun regio. Een belangrijk onderdeel van LIFE IP All4Biodiversity gaat over de agrarische ondernemers rondom de Natura-2000 gebieden, waar BoerenNatuur actief is met boeren die al aan agrarisch natuurbeheer doen. Hierbij vormt kennisoverdracht al sinds de oprichting een kerntaak van BoerenNatuur. Dankzij het LIFE IP All4Biodiversity-budget kon dit onderdeel flink worden uitgebreid en verdiept. Waar kennisoverdracht voorheen vaak geld kostte voor deelnemers, werd het dankzij LIFE kosteloos aangeboden aan collectieven. Dit leidde tot een grotere deelname en vergrootte de impact van de activiteiten.

De inzet richtte zich op drie hoofdthema's:

- Inhoudelijke verdieping op agrarische en ecologische thema's;
- Ondersteuning van de organisatiestructuur van agrarische collectieven;
- Inzicht in de werking van de ANLb-regeling richting collectieven. Dit inzicht draagt bij aan het inzetten van het instrument (en daarbij agrarisch natuurbeheer) rondom Natura-2000 gebieden.

Binnen het LIFE-project voerde BoerenNatuur drie hoofdactiviteiten uit:

- Het ontwikkelen en beschikbaar stellen van kennisdossiers voor collectieven via kenniskringen;
- Het ontwikkelen van kennismodules in samenwerking met onderwijsinstellingen;
- Het begeleiden van collectieven in het opzetten en ondersteunen van studiegroepen voor geïnteresseerde agrariërs.

Daarnaast werden er diverse concrete producten ontwikkeld, zoals factsheets²⁰, brochures, webinars en informatiefolders, en een website waar beheer en ecologie samenkomen: De BoerenNatuurWijzer.

Er is in verschillende regio's in gesprek gegaan over gebiedsspecifieke thema's. De collectieven waarden deze activiteiten zeer positief. Bovendien is alle ontwikkelde kennis openbaar beschikbaar gesteld, zodat ook andere LIFE-partners, zoals waterschappen, provincies en terreinbeherende organisaties als Staatsbosbeheer, hiervan gebruik kunnen maken.

Opgedane inzichten en ervaringen

De kenniskringen blijken zeer effectief, doordat ze concreet, lokaal en praktijkgericht zijn. De collectieven hebben zowel kennis over procesmatige aspecten (zoals het opzetten van een groep of het schrijven van een cursus) opgedaan, als kennis over inhoudelijke thema's, zoals natuurinclusieve landbouw, bodemkwaliteit en biodiversiteitsbeheer.

De agrarische collectieven die bij BoerenNatuur zijn aangesloten verschillen in schaal en behoeften.

Studiegroepen met boeren zijn een effectieve manier om in gezamenlijkheid in de regio over inhoudelijke thema's te praten en discussiëren.

Vooruitblik: hoe verder na All4Biodiversity?

BoerenNatuur gaat ook in de toekomst door met het dichtmaken van kennislacunes en het beschikbaar maken van praktische en actuele kennis. De bestaande kennisdossiers worden continu aangevuld met nieuwe inzichten, afgestemd op de vragen vanuit het veld. Ook wordt blijvend geïnvesteerd in de ontwikkeling van medewerkers van collectieven via cursussen, workshops en trainingen. Centrale elementen hierbij zijn het ontwikkelen van toepasbare kennisproducten, passende onderwijscurricula en het trainen van trainers. Ten slotte werkt BoerenNatuur aan een plan voor structurele en toekomstbestendige kennisvoorziening, zodat kennisdeling ook na afloop van het LIFE-programma geborgd blijft.

2.4.2. KANO Quickscan – Naturalis

Resultaten uitgevoerde acties vanuit LIFE IP/Opgedane inzichten
De KansenAnalyse voor NatuurOntwikkeling (KANO) is een quick scan die de kansen voor het verbeteren van de natuurkwaliteit en de realisatie van natuurherstel in kaart brengt in een geselecteerd gebied. De webtool is ontwikkeld door Naturalis Biodiversity Center in samenwerking met partners van het LIFE IP All4biodiversity project.

De KANO geeft betrokken partijen in het gebied, zoals beheerders, provincie, gemeenten, agrariërs en collectieven, waterschappen, overige landeigenaren en experts een stem op het gebied van natuurherstel, en maakt inzichtelijk wat de prioriteiten voor en haalbaarheid van herstel van natuur en biodiversiteit zijn. De KANO maakt dus gebruik van een bottom-up aanpak, door gezamenlijk te bepalen hoe de verschillende betrokken stakeholders de kansen inschatten. Dit is dus anders dan het reeds bestaande instrument LESA (Landschapsecologische Analyse), die al regelmatig gebruikt wordt door overheden. De LESA zich meer richt op de feitelijke onderdelen van een ecologische analyse en bevat deze samenwerking niet.

Waar kan de KANO voor ingezet worden?

KANO is toepasbaar op een zelf te definiëren gebied, en kan dus zowel op een beschermd natuurgebied als op een omliggend landschap (ook wel: bufferzones, overgangsgebieden) worden toegepast. De tool is bedoeld om duidelijk te maken welke onderwerpen een positieve impact hebben op de (regionale) natuurkwaliteit, wat realiseerbaar is, in hoeverre al ingezet wordt op het onderwerp en of er aanvullende kennis nodig is. KANO is juist daarom erg geschikt als onderbouwing voor de langetermijnvisie van een gebied, en geeft handvatten hoe je deze kan bewerkstelligen.

In totaal hebben 39 organisaties zich ingeschreven voor de KANO, variërend van provincies, bedrijven, kennis- en adviesbureaus tot ngo's. Welk deel hiervan de KANO ook daadwerkelijk in de praktijk heeft uitgevoerd hebben we niet kunnen vaststellen. Binnen All4Biodiversity zijn er 4 cases bekend

²⁰ BoerenNatuur: Kennis. <https://www.boerennatuur.nl/kennis/>

waarbij gebruik is gemaakt van de KANO namelijk door Provincie Fryslân, Limburg en Zuid-Holland. Redenen waarom organisaties zich wel inschreven voor de KANO maar er (nog) geen gebruik van maakten waren timing (de betreffende gebiedsprocessen liepen al) of omdat men nog terughoudendheid was om de meningen van de verschillende stakeholders in een gebied op te halen.

Vooruitblik: hoe verder na All4Biodiversity?

Om toekomstig gebruik van de KANO verder te stimuleren is begeleiding wenselijk. Hier ligt niet zozeer een rol voor Naturalis, maar voor adviseurs betrokken in specifieke gebiedsprocessen. Vanuit het Deltaplan Biodiversiteitsherstel zal het gebruik van de KANO daarom bij deze adviseurs verder worden gepromoot voor gebruik in gebiedsprocessen. Ook is er inmiddels een concrete spin-off ontwikkeld op Europese schaal, onder de naam Commit to Green²¹. Hierbinnen werken 8 Europese steden met de KANO tool, vertaald en aangepast naar de stedelijke context.

2.4.3. Klimaatadaptief bermbeheer - Rijkswaterstaat

Resultaten uitgevoerde acties vanuit All4Biodiversity Rijkswaterstaat heeft in een deelproject van All4Biodiversity opdracht gegeven aan Wageningen University & Research (WUR) om een 4 jarig promotieonderzoek uit te voeren naar klimaatadaptief bermbeheer. Doel hiervan is om het beheer van bermen langs snelwegen toekomstbestendig te maken, rekening houdend met zowel verkeersveiligheid als biodiversiteit, en tegelijkertijd de risico's van bermbranden te verminderen. Klimaatverandering leidt namelijk tot een langer groeiseizoen, warmere winters en drogere zomers, waardoor de structuur, samenstelling en biomassa van bermvegetaties verandert en de biodiversiteit afneemt en tegelijkertijd het risico op bermbranden toeneemt.

In het kader van het onderzoek zijn tussen 2021 en 2024 op tien locaties langs snelwegen proefvlakken aangelegd. Op deze vlakken werden verschillende maaieregimes toegepast met variatie in maai frequentie, maaitijdstip en maaihoogte. Bij zowel het reguliere maai beheer als in de pilots voor het onderzoek wordt het maaisel in alle gevallen afgevoerd.

In Nederland beslaan bermen langs wegen ongeveer 2 procent van het landoppervlak. Rijkswaterstaat beheert een hoofdwegennet van ruim 3000 km weglengte en 188 km² bermen en sloten. Deze bermen, voornamelijk kruidenrijke grasbermen (70%) herbergen een diversiteit aan flora en fauna. Ongeveer 50% van de inheemse planten- en insectensoorten kan in deze bermen worden gevonden. Hiernaast grenzen bermen op verschillende plekken in het land aan Natura-2000 gebieden en kunnen bermen een verbindingfunctie vervullen tussen diverse (natuur)gebieden.

Uit het onderzoek bleek voor hoogproductieve, gras-gedomineerde bermen tweemaal per jaar maaien het meest effectief. Laagproductieve bermen met lage vegetatiegroei hoeven slechts eenmaal per jaar gemaaid te worden. Wanneer de eerste maaibeurt en het afvoeren van maaisel voor het begin van de zomer (eind juni/begin juli) plaatsvindt, worden brandrisico's gereduceerd en de biodiversiteit bevordert. Uitvoering van dit type beheer is een aanpassing aan warmere en hete zomers en is een vorm van preventief maai beheer.

Opgedane inzichten en ervaringen

Effectief bermbeheer vraagt om afstemming en samenwerking over beheersgrenzen heen. In plaats van ieder voor zich te maaien, is het wenselijk dat terreinbeheerders – zoals Rijkswaterstaat, ProRail, waterschappen, provincies, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer – het beheer gezamenlijk afstemmen. Een berm kan daarbij worden gezien als een landschapselement dat niet ophoudt bij een eigendomsgrens. Door het opstellen van een gezamenlijk beheerplan en het gezamenlijk aannemen van een uitvoerder, kan het beheer consistent en effectiever worden ingericht. Rijkswaterstaat zou hierin een voortrekkersrol kunnen vervullen.

Een belangrijk uitgangspunt in duurzaam bermbeheer is gefaseerd maaien. Dit draagt bij aan de biodiversiteit doordat planten kunnen uitbloeien en zaden zich kunnen verspreiden. Bermbeheer zou daarnaast niet als op zichzelf staande taak moeten worden gezien, maar als onderdeel van een gebiedsgerichte aanpak. Op lokaal niveau kunnen bewonersgroepen en gemeenten meer bewustwording creëren rond het belang van goed beheer. Op grotere schaal ligt de uitvoering vaak bij maatschappelijke organisaties, die het belang van biodiversiteit onderkennen, maar die ook te maken hebben met complexe eisen rondom veiligheid en aanbesteding.

Overheidsorganisaties zoals Rijkswaterstaat zijn gebonden aan aanbestedingsregels. Toch bieden langere aanbestedingscontracten belangrijke voordelen: ze zorgen voor meer continuïteit in het beheer en zijn essentieel voor het herstel van natuur. Wel is het belangrijk dat deze contracten flexibiliteit bieden voor tussentijdse bijsturing, op basis van duidelijke prestatie-indicatoren (KPI's). Uit dit onderzoek blijkt dat Rijkswaterstaat nu beter weet op welke KPI's aanbestedingen getoetst moeten worden. Duurzaamheidscriteria, waaronder biodiversiteit en ecosysteemdiensten, zouden hierin een belangrijkere rol moeten spelen.

De deelname van Rijkswaterstaat aan het LIFE All4Biodiversity-programma heeft het belang van een gebiedsgerichte aanpak nogmaals onderstreept. Het programma bood een gezamenlijke procesaanpak en stimuleerde samenwerking tussen betrokken partijen. Deze samenwerking was waardevol, niet alleen voor gezamenlijke bewustwording, maar ook voor het verzamelen van data over klimaat en stikstof. Bermbeheer in samenwerking met andere terreinbeheerders blijkt niet alleen efficiënter, maar ook effectiever te zijn voor het realiseren van biodiversiteitsdoelen.

²¹ <https://commit2green.eu/about>

Vooruitblik: hoe verder na All4Biodiversity?

Op basis van de onderzoeksresultaten gaat Rijkswaterstaat intern beoordelen samen met collega's van Klimaatadaptatie en Assetmanagement welke consequenties dit heeft voor het toekomstbestendig maken van het wegennet. In samenwerking met de regionale Diensten en de Veiligheidsregio's zal worden bepaald op welke locaties en trajecten dit type (preventief) maaibeeld met voorrang langs het Hoofdwegennet kan worden toegepast in contracten om daarmee het onderhoud van wegbermen te verbeteren en de veiligheid van het verkeer te waarborgen. Ook zal RWS op basis van de aanbevelingen van de WUR en in samenwerking met andere partners richtlijnen voor toekomstbestendig bermbeheer opstellen. Deze richtlijnen moeten bijdragen aan versterking van de biodiversiteit, het verbeteren van klimaatadaptatie en het verminderen van brandrisico's langs snelwegen.

2.4.4 Kennis- en Innovatie - Deltaplan Biodiversiteitsherstel

Resultaten uitgevoerde acties vanuit All4Biodiversiteit

Vanuit het Deltaplan Biodiversiteitsherstel is de afgelopen jaren (mede) vanuit LIFE IP sterk ingezet op het delen van kennis over de nieuwste onderzoeksresultaten en inzichten over biodiversiteitsherstel in de werkgroep Kennis en Innovatie en via een uitgebreide reeks seminars en webinar voor partners en stakeholders. Daarnaast is specifiek met LIFE budget gewerkt aan het:

- Opstellen van een Kennis- en innovatieagenda voor biodiversiteitsherstel
- Ontwikkelen en uitbouwen van de toolbox voor biodiversiteit

Kennis en innovatie-agenda

De Kennis- en Innovatieagenda Biodiversiteitsherstel, gepubliceerd door Deltaplan Biodiversiteitsherstel, is erop gericht kennislacunes en prioriteiten voor kennisontwikkeling op het gebied van biodiversiteitsherstel te identificeren. Iedereen kan bijdragen aan biodiversiteitskennis en mede-eigenaar zijn van onderzoek op dit gebied: van bioloog, socioloog en econoom tot natuurbeschermer, ambtenaar en burger.

Daarom hebben Deltaplan en All4Biodiversity met deze Kennis- en innovatieagenda een leidraad geboden voor haar eigen activiteiten en die van partners, en voor allerlei andere partijen en financiers die zich in willen zetten voor biodiversiteitsherstel. De Kennis- en Innovatieagenda Biodiversiteitsherstel is publiekelijk toegankelijk.

Voor zeven domeinen, te weten landbouw, bos, water, openbare ruimte, natuur, stad en financiële sector, zijn na een zeer uitgebreide stakeholderconsultatie de meest urgente kennis- en innovatie-opgaven voor biodiversiteitsherstel bepaald. Per domein zijn 7 tot 10 innovatie-opgaven geïdentificeerd en ook de belangrijkste belemmeringen voor kennisimplementatie. Onderstaande figuur is een voorbeeld van hoe de Kennis- en Innovatieagenda deze opgaven is gevisualiseerd, in dit geval voor domein stad.

Er is gekeken naar de grote innovatie-opgaven met betrekking tot biologische processen (groen), technische innovatie (grijs), sociale economische vraagstukken (rood) en vragen inzake regelgeving (blauw). Daarnaast wordt in de agenda stilgestaan bij meer overkoepelende, integrale onderzoeksthema's. De kennis- en innovatieopgaven zijn geduid op basis van complexiteit, toepasbaarheid van kennis en impact op biodiversiteit. Hiermee wil het Deltaplan duidelijk maken in welke onderzoeksprogramma's de kennisopgaven zouden moeten landen.

Toolbox voor Biodiversiteit

De Toolbox voor Biodiversiteit is uitgegroeid tot een belangrijke spil binnen het LIFE IP programma. Het biedt een centrale plek waar kennis over biodiversiteitsherstel samenkomt en gedeeld wordt. De kracht van de Toolbox zit in de laagdrempelige opzet: of je nu werkt bij een gemeente, een agrarisch bedrijf, een hoveniersbedrijf of gewoon als burger je omgeving groener wilt maken – iedereen kan ermee aan de slag. De Toolbox voorziet in praktische hulpmiddelen, inspirerende voorbeelden en relevante achtergrondinformatie, waarmee biodiversiteitsmaatregelen eenvoudiger en effectiever toegepast kunnen worden.

Figuur 9 Innovatie-opgaven voor domein stad. Figuur afkomstig uit de Kennis en Innovatieagenda Biodiversiteitsherstel²²

²² Kennis- en Innovatieagenda Biodiversiteitsherstel: <https://www.samenvoorbiodiversiteit.nl/updates/2022/03-maart/deltaplan-biodiversiteitsherstel-kennis-en-innovatieagenda-biodiversiteit-16-maart-2022.pdf>

De officiële lancering vond plaats in april 2022, in samenwerking met Groen Kennisnet. Voor die tijd is hard gewerkt aan het vullen van de Toolbox met inhoud, verdeeld over vier thema's: biodiversiteit in de praktijk, verdienmodellen, gebiedsgerichte samenwerking en monitoring. Na de lancering volgden verschillende bijeenkomsten en een goedbezocht webinar, waarin gebruikers en partners werden uitgenodigd om mee te denken en zelf bij te dragen. Dat leverde waardevolle inzichten op: er bleek veel behoefte te zijn aan sectorgerichte praktijkvoorbeelden, waarmee anderen direct aan de slag konden.

In 2023 kreeg de Toolbox een flinke inhoudelijke update. Er kwamen nieuwe tools bij, onder andere gericht op biodiversiteit in de openbare ruimte. Op basis van feedback uit workshops is daarnaast de structuur van de Toolbox aangepast, zodat informatie sneller en makkelijker te vinden is. Dit alles droeg bij aan een betere gebruikerservaring en grotere betrokkenheid.

Verdieping van de inhoud: nieuwe thema's in 2024

Eind 2024 zijn twee belangrijke thema's aan de Toolbox voor Biodiversiteit toegevoegd. Allereerst het thema Landschapselementen (ook wel bekend als Groenblauwe Dooradering). Dit onderdeel richt zich op het behoud en herstel van kleine elementen in het landschap, zoals houtwallen, natuurvriendelijke oevers, poelen en heggen. Deze elementen zijn van groot belang voor veel plant- en diersoorten, en zorgen voor verbindingen tussen leefgebieden. Het thema biedt concrete maatregelen en voorbeelden waarmee gebruikers direct aan de slag kunnen – een waardevolle toevoeging voor iedereen die werkt in of met het buitengebied.

Het Deltaplan Biodiversiteitsherstel werkt aan de uitvoering van het Aanvalsplan Landschap. Doel is het realiseren van 10% groenblauwe dooradering door de aanleg en beheer van landschapselementen. Het netwerk van aan elkaar verbonden landschapselementen noemen we groenblauwe dooradering. Deze groenblauwe dooradering levert een structurele bijdrage aan het herstel van het Nederlandse cultuurlandschap. En dat is goed voor de biodiversiteit, klimaatbestendigheid, bodemleven, waterkwaliteit en onze eigen gezondheid. Daarnaast zijn landschapselementen in staat stikstof in te vangen waardoor het niet verder verspreid wordt naar de omgeving.

Daarnaast heeft het Deltaplan in 2024 ook het thema Basiskwaliteit Natuur in de toolbox opgenomen. Dit onderdeel biedt overheden en private partijen praktische handvatten om de ecologische basiscondities in een gebied op orde te brengen – een voorwaarde voor het behoud van algemene soorten én voor een gezonde leefomgeving voor mensen. Het bevat een helder stappenplan, praktische tools en inspirerende voorbeelden uit de praktijk van onder andere gemeenten, provincies en waterschappen. In het Kennistracect BKN wordt het concept basiskwaliteit natuur de komende tijd nog verder uitgewerkt zowel voor het landelijk als het stedelijk gebied (zie ook hieronder)

De leefomgeving in Nederland staat onder druk, en het algemene soorten verdwijnen uit het landschap. Voor het behoud van een gezonde en leefomgeving en een veerkrachtige natuur is het essentieel om te werken aan een Basiskwaliteit Natuur (BKN) in het landelijk en stedelijk gebied. Hierin zijn de condities (abiotiek, inrichting en beheer) in orde en kunnen onze algemene soorten weer floreren. Denk aan soorten als de egel en de huismus. Door aan gezonde condities voor deze soorten te werken, werken we ook aan een gezonde leefomgeving voor onszelf. Het Kennistracect BKN richt zich op het vergroten van kennis en het ontwikkelen van concrete en praktische adviezen die bijdragen aan een Basiskwaliteit Natuur in Nederland. Alle adviezen worden opgenomen in de toolbox voor Biodiversiteit.

Nieuwe fase in 2025: onder de vlag van het Deltaplan

In 2025 is de toolbox overgegaan van Groen Kennisnet naar de website Samen voor Biodiversiteit van het Deltaplan Biodiversiteitsherstel. Deze overdracht markeert een nieuwe fase, met een sterkere positionering en grotere zichtbaarheid. Sindsdien is het gebruik flink toegenomen. De toolbox is nu beter geïntegreerd met andere grote programma's zoals Basiskwaliteit Natuur en Landschapselementen, wat zorgt voor meer samenhang.

Opgedane inzichten en ervaringen

De ervaringen van de afgelopen jaren hebben duidelijk gemaakt hoe belangrijk het is om de toolbox verder uit te bouwen samen met beleidsmakers en private partijen uit de praktijk. Door actief input op te halen bij uiteenlopende doelgroepen sluit de inhoud steeds beter aan bij wat er écht nodig is in de praktijk. De kracht zit in de continue doorontwikkeling. Dat zorgt voor eigenaarschap, betrokkenheid en uiteindelijk ook voor een grotere impact op het herstel van biodiversiteit.

Vooruitblik: wat gebeurt er na All4Biodiversity?

De ambitie is ook na All4Biodiversity om de toolbox voor biodiversiteit nog verder te verbreden en te verdiepen en door te laten groeien tot hét centrale kennisportaal voor professionele partijen die aan de slag willen met biodiversiteit in Nederland. Vanuit het Deltaplan zullen hiervoor middelen beschikbaar blijven.

2.5 Draagvlak en gedeelde waarden

Om draagvlak in de samenleving te creëren voor biodiversiteitsherstel, vormde communicatie een belangrijk onderdeel van All4Biodiversity. Voor een groot deel verliep dit via het Deltaplan Biodiversiteit en de bijbehorende communicatiekanalen. Hoewel het Deltaplan Biodiversiteitsherstel de lead partner voor communicatie van All4Biodiversity was, verzorgden ook de overige LIFE IP partners communicatie-activiteiten. Communicatie vond plaats via de platforms van het Deltaplan en de kanalen van de partners. Ook vond er communicatie plaats vanuit de afzendernaam All4Biodiversiteit.

2.5.1 Communicatiekanalen gebruikt voor All4Biodiversity

LIFE IP All4Biodiversity maakt gebruik van verschillende communicatiekanalen om informatie te verspreiden. Vanuit All4Biodiversity zelf zijn er 2 communicatiemediën.

- All4Biodiversity website: De officiële website van LIFE IP All4Biodiversity dient als een centraal punt voor informatie over het programma en de activiteiten die worden uitgevoerd. <https://all4biodiversity.nl/>
- All4Biodiversity LinkedIn groep: In de LinkedIn groep van LIFE IP All4Biodiversity worden regelmatig updates en nieuwsberichten gedeeld, wat bijdraagt aan de professionele zichtbaarheid en netwerk mogelijkheden voor deelnemers van de groep. <https://www.linkedin.com/company/life-ip-all4biodiversity>

Daarnaast zijn er verschillende communicatieplatforms van het Deltaplan Biodiversiteitsherstel, onder de naam Samen voor Biodiversiteit, die ook worden gebruikt om content zoals nieuws en updates over All4Biodiversity te verspreiden:

- De website van Deltaplan Biodiversiteitsherstel: <https://www.samenvoorbiodiversiteit.nl/>
- De LinkedIn pagina van Deltaplan Biodiversiteitsherstel: <https://www.linkedin.com/company/stichting-deltaplan-biodiversiteitsherstel>
- Youtube kanaal van Deltaplan Biodiversiteitsherstel: <https://www.youtube.com/@deltaplanbiodiversiteitshe5027>
- Maandelijks nieuwsbrieven van Deltaplan Biodiversiteit
- Periodieke evenementen van Deltaplan Biodiversiteitsherstel, zowel fysiek als digitaal

2.5.2 Communicatieactiviteiten voor LIFE IP All4Biodiversity

Voor LIFE IP All4Biodiversity zijn er verschillende communicatieactiviteiten ondernomen om de betreffende projecten en ontwikkelde kennis onder de aandacht te brengen.

Persberichten en media location visits

Er zijn de afgelopen jaren tenminste 10 verschillende persberichten verstuurd om specifieke projecten onder de aandacht te brengen. Hierbij is de pers betrokken geweest bij het bezoeken van de pilotgebieden van LIFE IP All4Biodiversity.

Een voorbeeld van een persbericht gaat over de lancering van de toolbox Basiskwaliteit Natuur op 15 april 2024: <https://news.pressmailings.com/pressdesk/lancering-toolbox-voor-basiskwaliteit-natuur>.

Een voorbeeld van de aanwezigheid van pers bij een media location visit aan een pilotgebied, is het persartikel over het bezoek van een EU delegatie aan de Donkse Laagten, gepubliceerd op 13 maart 2023: <https://www.hetkontakt.nl/alblasserwaard/341470/hoog-bezoek-vanuit-de-eu-aan-pilot-donkse-laagten-in-brandwijk>.

Verslaglegging van conferenties

Er zijn de afgelopen jaren ten minste 5 verslagen van conferenties gepubliceerd, waardoor de kennis van deze conferenties na afloop ook digitaal onder een breder publiek werd gedeeld.

Verslagleggingen van conferenties worden gedeeld op de website van Deltaplan Biodiversiteitsherstel. Een voorbeeld van zo'n verslaglegging gaat over het gemeentecongres in 2024, waarbij besproken werd hoe gemeentes kunnen bijdragen aan biodiversiteitsherstel: <https://www.samenvoorbiodiversiteit.nl/updates/biodiversiteit-in-je-gemeente/1719>.

Publicaties best practices in de Toolbox voor Biodiversiteit

Succesvolle voorbeelden uit de markt zijn verzameld en opgenomen in de Toolbox voor Biodiversiteit. Deze praktijkvoorbeelden zijn ondergebracht in verschillende thema's, zoals Basiskwaliteit Natuur, Groenblauwe Dooradering, Gebiedsgerichte Samenwerking, Natuurinclusieve Landbouw, Monitoring, Verdienmodellen en Vergroenen Openbare Ruimte.

De publicaties zijn te vinden op de website van Deltaplan Biodiversiteitsherstel. Een voorbeeld hiervan zijn de praktijkvoorbeelden binnen het thema Basiskwaliteit Natuur: <https://www.samenvoorbiodiversiteit.nl/toolbox/basiskwaliteitsnatuur/praktijkvoorbeelden>.

Media aandacht

Er is geprobeerd zoveel mogelijk aandacht in de media te krijgen voor LIFE IP All4Biodiversity en de projecten en activiteiten die hierbinnen vallen.

Hiervoor is onder andere een samenwerking aangegaan met Nature Today, een nieuwsplatform over de Nederlandse natuur, waar veel natuurliefhebbers en professionals bij zijn aangesloten. Een voorbeeld van een artikel op Natura Today over All4Biodiversity: <https://www.naturetoday.com/nl/nl/nature-reports/message/?msg=27170>.

Consumentencampagne "Maak Grijs Groener"

In de periode 2020-2022 liep de grootschalige mediacampagne Maak Grijs Groener. In deze campagne werd intensief gebruik gemaakt van social media om de boodschap te verspreiden onder een brede doelgroep. Bekijk hier de website van Maak Grijs Groener: <https://maakgrijsgroener.nl/>

Nieuwsbrieven

Er wordt content van LIFE IP All4Biodiversity gedeelt via de maandelijkse nieuwsbrieven van Deltaplan Biodiversiteitsherstel. Deze nieuwsbrieven hebben een oplage van 3.800 abonnees. Het percentage ontvangers wat de nieuwsbrief opent ligt op 30.2%, met een 'click rate' van artikel linkjes in de nieuwsbrief van 6.4%.

Een voorbeeld hiervan is de nieuwsbrief van mei 2025: <https://mailchi.mp/samenvoorbiodiversiteit/nieuwsbrief-maart-18132244#Het%20laatste%20nieuws>.

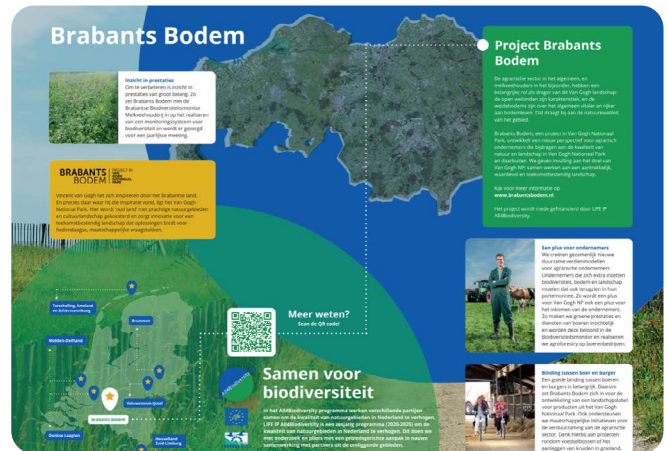
Social media

LIFE IP All4Biodiversity heeft op verschillende social media platforma actieve accounts. Naar verloop van tijd werd duidelijk dat het meest effectieve bereik werd gegenereerd via LinkedIn groep, en werd vooral hierop ingezet.

- All4Biodiversity op X: <https://x.com/A4Biodiversity>
- All4Biodiversity op LinkedIn: <https://www.linkedin.com/company/77578871>

Notificatieborden in natuurgebieden

Er zijn voor alle natuurgebieden die onderdeel zijn van een All4Biodiversity pilot notificatieborden ontwikkeld. Het was vrij aan de terreinbeherende organisatie of deze geplaatst zouden worden, en bij enkele natuurgebieden werd hier van af gezien.

Als voorbeeld: Het notificatiebord wat is ontwikkeld voor Brabants Bodem voor in het Van Gogh Nationaal Park:

Bijdragen op conferenties via lezingen, workshops en presentaties

LIFE IP All4Biodiversity heeft ten minste 10 inhoudelijke bijdragen verzorgd op conferenties in de vorm van presentaties en workshops.

Een voorbeeld hiervan is deelname aan een jaarbijeenkomst voor Groene Cirkel Bijenlandschappen. Hierbij organiseerde Deltaplan Biodiversiteitsherstel een workshop hoe Basiskwaliteit Natuur overal in Nederland kan worden bevorderd met gerichte acties buiten natuurgebieden. Hier is meer over te lezen in het digitale artikel over de jaarbijeenkomst: <https://www.bijenlandchap.nl/nieuws/vier-nieuwe-partners-voor-groene-cirkel-bijenlandchap>.

Organiseren van webinars

Gedurende het verloop van LIFE IP All4Biodiversity zijn er ten minste 8 online digitale kennissessies georganiseerd, waarin kennis over specifieke onderwerpen werd gedeeld.

Een voorbeeld hiervan is een kennissessie over de KANO Quickscan, waarin het gebruik van de tool wordt uitgelegd. Deze webinar is nog terug te kijken op de website van All4Biodiversity: <https://all4biodiversity.nl/actueel/webinar-kano-quickscan-31-januari/97>.

Organiseren van evenementen

Vanuit LIFE IP All4Biodiversity zijn er verschillende fysieke evenementen georganiseerd om opgedane kennis te verspreiden binnen en buiten de projectpartners.

Als voorbeeld werd er op 22 april 2025 een symposium vanuit het traject Klimaatadaptief Bermbeheer door Rijkswaterstaat georganiseerd op de Wageningen Universiteit, om de onderzoeksresultaten te presenteren. Hierover is meer te lezen op de website van Deltaplan Biodiversiteitsherstel: <https://www.samenvoorbiodiversiteit.nl/updates/symposium-klimaat-adaptief-bermbeheer/1986>.

Exposities Natuurmonumenten

Natuurmonumenten heeft binnen All4Biodiversity 4 exposities opgezet in bezoekerscentra in Tiengemeten, De Wieden, Dwingelderveld en 's Graveland. Deze exposities laten het unieke van deze gebieden zien, brengen de bedreigingen in beeld, en geven de bezoekers handvaten om bij te dragen aan de lokale biodiversiteit in het gebied.

Hoofdstuk 3

OPGEDANE

ALGEMENE INZICHTEN

1 Vertrouwen is de basis voor succesvolle gebiedsgerichte samenwerking

Succesvolle samenwerking begint bij het opbouwen van vertrouwen. In het begin zijn er vaak verschillen van perspectief tussen boeren, grondeigenaren, overheid en natuurorganisaties, en kan terughoudendheid of een 'wij-zij'-gevoel spelen. Door zichtbaar aanwezig te zijn, open in gesprek te gaan en actief relaties te onderhouden, ontstaat begrip en wederzijds respect. Wanneer partijen elkaar leren kennen en elkaars rol en belangen waarderen, ontstaat de ruimte voor echte samenwerking en gezamenlijke resultaten.

2 Boeren zijn bereid bij te dragen aan natuur en landschap mits er juridische ruimte en lange-termijnperspectief is

Veel boeren zijn gemotiveerd om bij te dragen aan natuur en landschap, maar stellen daar wel voorwaarden aan. Zij willen duidelijkheid over juridische ruimte om te ondernemen, een eerlijke vergoeding voor hun inspanningen en zekerheid op de lange termijn, bijvoorbeeld via meerjarige pachtovereenkomsten. Zonder deze voorwaarden verdwijnt draagvlak en blijft succesvolle deelname aan gebiedstrajecten beperkt.

3 Gebiedsgerichte samenwerking op basis van vrijwilligheid werkt, maar wel binnen duidelijke kaders

Vrijwillige samenwerking levert veel op, maar heeft grenzen. Voor sommige doelen – zoals bufferzones of beperkingen op bemesting – zijn wettelijke of beleidsmatige kaders nodig. De overheid heeft hierin een dubbelrol: enerzijds als partner en facilitator in gebiedsprocessen, anderzijds als handhaver van regelgeving. Transparantie over deze rolverdeling is belangrijk om wederzijds vertrouwen te behouden.

4 Heldere doelen, gezamenlijke taal en een gedeeld gebiedsverhaal zijn onmisbaar

Een gedeeld doel en een gemeenschappelijke taal voorkomen ruis en misverstanden. Door samen heldere doelen en verwachtingen te formuleren – bij voorkeur in de vorm van een gebiedsverhaal – ontstaat richting en eigenaarschap. Tools zoals het samenwerkingscanvas helpen bij het inzichtelijk maken van rollen, belangen en de gewenste vorm van samenwerking.

5 Een duidelijke rolverdeling, afspraken en mandaat versnellen gebiedsprocessen

Samenwerking is effectiever wanneer verantwoordelijkheden helder zijn verdeeld, processen eenvoudig zijn ingericht en bureaucratie wordt beperkt. Door vooraf goede afspraken te maken over wie welke taken uitvoert – van onderzoek tot uitvoering en coördinatie – wordt dubbel werk voorkomen en kan sneller worden geschakeld. Heldere rollen en mandaten zorgen bovendien voor betere afstemming en voortgang.

6 Praktijkgericht onderzoek en kennisdeling vergroten betrokkenheid

Boeren haken makkelijker aan bij onderzoek dat aansluit op hun eigen praktijk. Door vanuit hun vragen te werken en concrete resultaten op bedrijfsniveau te delen, groeit het draagvlak. Ook studiegroepen en kenniskringen zijn effectief, omdat ze zorgen voor uitwisseling van kennis, herkenning en het gezamenlijk oplossen van knelpunten. Wetenschappelijke kennis en praktijkervaring versterken elkaar als ze goed verbonden zijn.

7 Tijdige financiering en ruimte om te experimenteren versnellen de uitvoering

Als er in een vroeg stadium uitvoeringsgeld beschikbaar is, kunnen plannen meteen in actie worden omgezet. Dit voorkomt stilstand en houdt betrokken partijen gemotiveerd. Kleine budgetten voor experimenten – bijvoorbeeld om een maatregel uit te proberen op het land – zorgen voor tastbare resultaten en doen-leren-beter doen. Dit stimuleert voortgang en voorkomt dat energie verloren gaat in lange voorbereidingstrajecten en boeren hun belangstelling verliezen.

8 Lokale sleutelfiguren en onafhankelijke begeleiding versterken gebiedsgerichte aanpak

Lokale sleutelfiguren kennen het gebied en hebben gezag bij bewoners en ondernemers. Ze zijn onmisbaar voor het opbouwen van vertrouwen en het mobiliseren van deelname. Daarnaast kan een onafhankelijke procesbegeleider helpen om belangen te verbinden, conflicten te voorkomen en het gesprek constructief te houden. Succesvolle gebiedsprocessen combineren inhoudelijke expertise met procesvaardigheden en bestuurlijke mandaat.

9 Effectief landschaps- en bermbeheer vraagt gezamenlijke aanpak

Beheer van bermen en andere landschapselementen is effectiever als betrokken partijen de uitvoering op elkaar afstemmen. In plaats van versnipperd te werken, is het beter om één gezamenlijk plan op te stellen en uitvoering te bundelen. Langjarige contracten met duidelijke prestaties (zoals biodiversiteitsdoelen) zorgen voor meer continuïteit en betere resultaten. Zo wordt beheer ook echt een middel om biodiversiteit te versterken.

10 Pilots en co-creatie leveren waardevolle lessen op, maar vragen flexibiliteit

Pilots bieden kansen om samen te leren en innovatieve maatregelen in praktijk te brengen. Tegelijk vergen ze veel afstemming, vergunningen, tijd en inzet. Succesvolle pilots zijn flexibel ingericht, sluiten aan bij lokale behoeften en combineren technische maatregelen met sociale innovatie. Een goede monitoring en langere looptijd zijn nodig om de echte effecten zichtbaar te maken en beleidsimpulsen te onderbouwen.

11 Groei van landschapselementen biedt perspectief voor landbouw én landschap mits aanleg en beheer goed zijn georganiseerd

Landschapselementen zoals hagen, houtwallen en poelen versterken de biodiversiteit, waterhuishouding en het landschap – én kunnen goed passen binnen een agrarisch bedrijf. De realisatie én het beheer ervan slagen vooral als de maatregelen praktisch uitvoerbaar zijn, aansluiten bij de werkwijze van boeren en ruimte bieden voor eigen invulling. Lokaal eigenaarschap is daarbij essentieel: grondeigenaren moeten zich verantwoordelijk voelen en bereid zijn tot langdurig beheer. Dat vraagt om duidelijke rollen, goede samenwerking tussen overheden, boeren en collectieven, en vooral om een eerlijke, meerjarige beloning voor het beheer. Alleen dan worden landschapselementen niet alleen aangelegd, maar blijven ze ook behouden en functioneren ze op lange termijn.

12 Basiskwaliteit natuur in alle leefomgevingen is cruciaal voor herstel en behoud van biodiversiteit

Om biodiversiteitsherstel en natuurdoelen op grotere schaal te realiseren, is het essentieel dat niet alleen natuurgebieden, maar ook het omliggende agrarisch gebied én de bebouwde omgeving beschikken over een basiskwaliteit natuur. Dit betekent dat vooral de algemene soorten – ook buiten beschermde gebieden – voldoende leefruimte, voedsel en rust vinden. Want alleen als algemene soorten algemeen blijven, blijft het ecosysteem als geheel functioneren.

Het behalen van basiskwaliteit natuur vraagt om gebiedsbrede afspraken en een stevige verbinding met beleidskaders zoals de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) en gemeentelijk groenbeleid. Daarbij is structurele ondersteuning van beheerders, boeren en lokale overheden essentieel. Door basiskwaliteit als leidend principe te omarmen in zowel het landelijk als stedelijk gebied, ontstaat een samenhangend netwerk van leefgebieden. Dit verhoogt de veerkracht van ecosystemen en vergroot het draagvlak voor een natuurinclusieve transitie op alle schaalniveaus.

Hoofdstuk 4

AANBEVELINGEN

Gebiedsgerichte samenwerking

1 Formuleer opgaven en uitdagingen gezamenlijk, vóórdat doelen worden vastgesteld

Een gebiedsproces is gebaat bij eigenaarschap van alle betrokkenen. Wanneer beleidsdoelen vooraf worden opgelegd, ontstaat het risico dat dit eigenaarschap verloren gaat. Begin het proces daarom met het gezamenlijk verkennen en formuleren van de opgaven en uitdagingen in het gebied. Dit creëert draagvlak, vergroot de betrokkenheid en legt een stevige basis voor verdere samenwerking.

2 Stel expliciete en gedeelde gebiedsdoelen op

Zodra de gezamenlijke probleemanalyse is afgerond, is het belangrijk om heldere doelen vast te stellen. Deze doelen moeten zowel kwalitatief als kwantitatief zijn, zodat ze richting geven én meetbaar zijn. Door doelen vanaf het begin expliciet te maken en breed te delen, worden verwachtingen gemanaged en wordt voorkomen dat partijen onderweg afhaken of teleurgesteld raken.

Gebiedsprocessen worden in belangrijke mate gestuurd en bepaald door lokale omstandigheden waaronder ook de historische opvattingen en waarden van de oorspronkelijke bewoners en grondgebruikers. Daardoor kan het draagvlak voor een goed gebiedsproces tot en met uitvoering in de knel komen ondanks dat er aanvankelijke belangstelling is. Het is noodzakelijk dat tijdig concrete doelen en randvoorwaarden bekend zijn en worden gecommuniceerd met de boeren en andere stakeholders in het gebied om van daaruit met elkaar een toekomstperspectief te ontwikkelen rekening houdend met zaken zoals klimaatverandering

3 Wees transparant over randvoorwaarden

Duidelijkheid over juridische, financiële en ecologische randvoorwaarden is essentieel voor een realistisch en haalbaar proces. Maak deze randvoorwaarden daarom vanaf de start inzichtelijk. Dit helpt om verwachtingen te managen en voorkomt dat plannen later moeten worden aangepast of vastlopen. Transparantie draagt bovendien bij aan vertrouwen en langdurige betrokkenheid van alle partijen.

Leg expliciet de relatie met bestaande beheerplannen (zoals Natura 2000) en geef aan wat daarbinnen en daarbuiten nodig is om natuurdoelen te realiseren. De huidige LESA en de beheerplannen richten zich slechts ten dele op de overgangsgebieden rondom Natura 2000-gebieden. Voor een effectieve gebiedsgerichte ontwikkeling is het essentieel dat helder wordt gecommuniceerd wat in het beheerplan is vastgelegd en waarom dit van belang is voor het behoud en herstel van natuurwaarden. Daarbij is het minstens zo belangrijk om inzichtelijk te maken welke maatregelen buiten de formele Natura 2000-grenzen nodig zijn om drukfactoren – zoals stikstofdepositie of verdroging – weg te nemen die bijdragen aan de verslechtering van de natuurkwaliteit binnen deze gebieden. Deze noodzakelijke samenhang binnen en buiten de Natura 2000-grenzen wordt in de praktijk nog onvoldoende gelegd. Dit is niet alleen een beleidsmatige uitdaging, maar ook een politiek gevoelige kwestie. Het bespreekbaar maken van maatregelen in overgangsgebieden vraagt om zorgvuldige communicatie en mogelijk ook nieuwe beleidsinstrumenten. Hierbij kan de KANO-Quickscan een rol spelen als tool om de gebiedsgerichte aanpak te ondersteunen.

4 **Combineer maatwerk op bedrijfsniveau met een gezamenlijk gebiedsperspectief**

Een gebiedsproces wordt sterker wanneer individuele inspanningen bijdragen aan een collectieve koers. Ontwikkel daarom per gebied een concreet gebiedsperspectief waarin de ambities, opgaven en ontwikkelrichtingen zijn uitgewerkt. Binnen dat kader kunnen maatwerk-bedrijfsplannen worden opgesteld, zodat ondernemers hun bijdrage kunnen leveren op een manier die past bij hun bedrijf en het landschap.

De Provincie Gelderland heeft voor meerdere gebieden een concreet gebiedsperspectief opgesteld. Op basis daarvan zijn natuurinclusieve bedrijfsplannen ontwikkeld voor boeren die willen deelnemen. Deze aanpak maakt maatwerk op bedrijfsniveau mogelijk, terwijl het gebiedsperspectief zorgt voor samenhang en richting op het niveau van het hele gebied.

7 **Werk vanuit de kracht van lokale structuren**

Verbinding met het gebied begint lokaal. Organiseer daarom de uitvoering dicht bij de praktijk.

Lokale gebiedsleiders en ondernemersgroepen zijn waardevol voor draagvlak, werving en uitvoering. Hun inzet is effectief wanneer rollen duidelijk zijn afgebakend en goed ondersteund worden. Onafhankelijke procesbegeleiders kunnen een belangrijke rol spelen in het verbinden van partijen en het bewaken van een open, transparant proces. Veranker bestuurlijke én ambtelijke betrokkenheid van overheden in het gebied. Dit zorgt voor bestuurlijke rugdekking en versnelt besluitvorming.

5 **Koppel beleid aan doelgerichte sturing en monitoring**

Zodra er doelen worden vastgesteld, zorg dan dat deze concreet en meetbaar zijn, en vanaf het begin helder voor alle betrokkenen. Koppel hier een duidelijke monitoringssystematiek aan, zodat de voortgang inzichtelijk blijft en bijsturing mogelijk is waar nodig. Dit bevordert een lerende aanpak, waarin ruimte is voor maatwerk zonder het gezamenlijke einddoel uit het oog te verliezen.

6 **Organiseer uitvoering met duidelijke afspraken en praktische handvatten**

Een effectieve gebiedsgerichte aanpak vraagt om duidelijke afspraken over de organisatie én om concrete handvatten voor de uitvoering/ Sluit uitvoeringsovereenkomsten waarin rollen, verantwoordelijkheden en overlegstructuren helder zijn vastgelegd. Benoem projectleiding, stel kernteams samen en betrek relevante overheden op tijd. Gebruik gebiedsspecifieke natuurbouwstenen als praktische hulpmiddelen voor het invullen van biodiversiteits- en natuurmaatregelen. Denk aan passende landschapselementen, maatregelen voor soortenbeheer of wateropgaven die aansluiten bij de kenmerken van het gebied.

Samen met LLTB en het waterschap heeft Provincie Limburg duidelijke afspraken gemaakt voor de governance van een gebiedsproces in Zuid-Limburg, als onderdeel van een uitvoeringsovereenkomst. In deze uitvoeringsovereenkomst zijn afspraken gemaakt over rolverdelingen, taken, verantwoordelijkheden, werkgroepen en overlegstructuren. Dit leidde tot een efficiënte samenwerking met minimale bureaucratie.

Verdienmodellen

In het LIFE IP All4Biodiversity-programma is op verschillende plekken ervaring opgedaan met het versterken van het verdienvermogen van agrarisch ondernemers die zich inzetten voor natuur, landschap en biodiversiteit. Uit deze praktijkervaringen blijkt dat boeren bereid zijn bij te dragen aan biodiversiteitsdoelen, mits er voldoende perspectief en beloning tegenover staat. Tegelijkertijd worden ze in die inzet nog regelmatig belemmerd door versnipperde regelingen, beperkte marktvraag of gebrek aan financiële ruimte. Op basis van de geleerde lessen doen we de volgende aanbevelingen:

1 Stel een laagdrempelige experimenteerpot beschikbaar voor snelle uitvoering

Gebrek aan uitvoeringsgeld in de beginfase van gebiedsprocessen leidt tot afhaken van boeren. Zorg daarom voor een flexibel budget waarmee boeren direct aan de slag kunnen met kleinschalige maatregelen. Snelle zichtbare actie houdt de energie in het gebiedsproces vast.

Belonen moet eenvoudig, aantrekkelijk én rechtszeker zijn. Er wordt vanuit de overheid al aan gewerkt om dit beter mogelijk te maken. Om dit proces nog verder te versnellen kun je denken aan het ontwikkelen van modelcontracten en richtlijnen waarin stapeling van beloningen juridisch is geborgd. Ook een betere integratie van landbouw- en natuurbeleid, zodat regelingen elkaar versterken en implementatie van doelsturing bieden kansen.

2 Beloon structureel het beheer van landschapselementen

Boeren die houtwallen, poelen of heggen beheren, leveren een waardevolle bijdrage aan het landschap en de biodiversiteit. Toch ontbreekt vaak een passende vergoeding. Het is positief dat rijk en provincies het agrarisch natuurbeheer versterken en meer aandacht hebben voor groenblauwe diensten. Ook binnen het Aanvalsplan Landschap wordt gewerkt aan vernieuwende financiële arrangementen. Dit sluit aan bij de ambitie om in 2050 10% van het landelijk gebied te voorzien van landschapselementen. Structurele en langjarige beloning kan helpen deze ambitie haalbaar en aantrekkelijk te maken.

4 Zorg voor afzetmarkten en vraag naar natuurinclusieve producten

Projecten zoals Rotterdam de Boer op! laten zien dat boeren bereid zijn natuurinclusiever te produceren, maar marktvraag en prijsprikkels blijven achter. Stimuleer ketensamenwerking met retail, horeca en consumenten en ondersteun via publieke inkoop, marketing en logistiek. Zonder stabiele vraag geen schaalbare transitie.

3 Maak stapeling van beloningen juridisch en praktisch mogelijk

Boeren kunnen biodiversiteitswinst leveren, maar worden vaak beperkt door versnipperde regelingen. Zorg voor een helder juridisch kader én praktische uitvoering waarmee verschillende inkomstenbronnen gecombineerd kunnen worden (zoals pachtkorting, productpremies, private betalingen).

5 Gebruik de biodiversiteitsmonitor als beloningsinstrument op basis van prestaties

De biodiversiteitsmonitor maakt de bijdrage van boeren aan biodiversiteit meetbaar en bruikbaar voor beloning. Steeds meer provincies en private partijen zetten dit instrument in. Koppel er concrete, langjarige beloningen aan en gebruik het als basis voor gebiedsgericht beleid.

Coherente wet- en regelgeving

Binnen het LIFE IP All4Biodiversity-programma zijn knelpunten in wet- en regelgeving in kaart gebracht die de transitie naar natuurinclusieve landbouw belemmeren. Eén van de belangrijkste conclusies: het huidige overheidsbeleid rondom grond, pacht en aanbesteding biedt nog te weinig ruimte voor duurzame keuzes. Beleidsregels focussen vaak op maximale opbrengst of juridische gelijkheid, terwijl ecologische kwaliteit en langetermijnperspectief onderbelicht blijven. Tegelijkertijd beschikken overheden – via grondbezit, pachtcontracten en regels – over krachtige instrumenten om natuurinclusieve landbouw te stimuleren. Dat vraagt om gerichte beleidsaanpassingen, strategisch grondgebruik en heldere kaders. Hieronder volgen vier aanbevelingen:

1 Zet actief grondbeleid in als instrument voor natuurinclusieve landbouw

Treed als overheid actief op in de grondmarkt en benut pachtvoorwaarden om natuurinclusieve landbouw te stimuleren. Stel duidelijke duurzaamheidseisen in pachtcontracten, bijvoorbeeld over bouwplan, waterbeheer en landschapselementen. Ontwikkel selectiecriteria die natuurinclusieve ondernemers voorrang geven bij pacht of verkoop van grond. Pas beleidsregels aan zodat duurzaamheid zwaarder weegt dan enkel de hoogste pachtprijs.

Uit het LIFE IP-rapport over belemmeringen in wet- en regelgeving voor natuurinclusieve landbouw, opgesteld in opdracht van het LVVN, blijkt dat overheden eigen landbouwgrond meestal verpachten tegen een commercieel tarief. Beleidsregels laten ook weinig ruimte voor specifieke duurzaamheidscriteria. Dit dwingt boeren tot intensieve teelt om voldoende opbrengst te genereren. Het rapport stelt onder andere als oplossing voor dat overheden bij verpachting van eigen grond duurzaamheidseisen stellen aan het grondgebruik over bijvoorbeeld de intensiteit van het bouwplan, het beheer van watergangen en zorg voor landschapselementen. Zo zouden boeren die natuurinclusief werken voorrang krijgen bij de toewijzing van deze gronden.

2 Koppel grondbeleid aan gebiedsgerichte natuur- en klimaatdoelen

Door gronden strategisch in te zetten binnen landschappelijke en ecologische doelstellingen, ontstaat er synergie tussen landbouw en natuurontwikkeling. Denk aan bufferzones rond natuurgebieden of overgangszones met extensieve landbouw.

3 Stimuleer coöperatief grondeigendom

Faciliteer coöperaties van natuurinclusieve boeren bij gezamenlijke aankoop en beheer van landbouwgrond. Overheden kunnen hierbij optreden als mede-investeerder of garantsteller voor langetermijnzekerheid.

4 Zorg voor stabiel en uitvoerbaar beleid dat investering in natuurinclusieve landbouw mogelijk maakt

Vermijd tussentijdse wijzigingen in subsidieregelingen, pachtvoorwaarden of duurzaamheidscriteria die het verdienmodel van boeren ondermijnen. Bied langjarige duidelijkheid over spelregels, looptijden van regelingen en beleidsdoelen, zodat ondernemers weloverwogen kunnen investeren in bodemverbetering, landschapselementen of extensivering.

Kennis en innovatie

Binnen het LIFE IP All4Biodiversity-programma is op verschillende fronten gewerkt aan het versterken van kennis, kennisdeling, bewustwording en samenwerking rond biodiversiteitsherstel. Daarbij is veel praktijkgerichte kennis ontwikkeld én actief gedeeld met o.a. agrariërs, overheden en terreinbeheerders. Deze inspanningen hebben waardevolle inzichten opgeleverd over hoe kennisoverdracht, instrumentontwikkeling en ecologisch beheer effectief kunnen bijdragen aan gebiedsgerichte aanpakken. Om deze impact te borgen en verder te versterken, zijn de volgende aanbevelingen geformuleerd:

1 Zorg voor voldoende financiering in structurele kennisdeling via agrarische collectieven

De aanpak van BoerenNatuur binnen LIFE IP All4Biodiversity heeft laten zien dat kosteloze en praktijkgerichte kennisoverdracht via collectieven sterk bijdraagt aan het bewustzijn en de effectiviteit van agrarisch natuurbeheer rond Natura 2000-gebieden. Drie elementen bleken hierbij essentieel:

- Regionale kenniskringen en studiegroepen zorgen voor lokaal maatwerk en uitwisseling tussen boeren.
- Samenwerking met onderwijsinstellingen versterkt het leereffect via actuele kennismodules.
- De ontwikkeling van praktische kennisproducten (zoals de BoerenNatuurWijzer) maakt kennis laagdrempelig en breed toegankelijk.

2 Gebruik de KANO Quickscan als hulpmiddel in gebiedsprocessen

Stimuleer de inzet van de KANO in gebiedsprocessen, met begeleiding door procesbegeleiders of adviseurs. Zet het instrument in bij het opstellen van langetermijnvisies voor natuurherstel en versterk zo de integrale, participatieve aanpak. De KANO-tool van Naturalis geeft op een laagdrempelige manier inzicht in de haalbaarheid en prioriteiten voor natuurherstel, op basis van input van alle stakeholders. De methode is complementair aan de meer technische LESA-analyse en sluit goed aan bij het faciliteren van een gedeeld gebiedsperspectief.

- KANO is geschikt voor beschermde natuurgebieden én omliggende overgangszones.
- De tool brengt in beeld waar kansen liggen, hoe stakeholders deze zien, en waar nog kennis of actie nodig is.

3 Maak klimaatadaptief bermbeheer onderdeel van een integrale beheerstrategie

Stimuleer samenwerking tussen beheerders op landschapsschaal, zie bermen als ecologische infrastructuur, en stel gezamenlijke beheerplannen op. Pas aanbestedingen aan met biodiversiteit als toetsingscriterium. Uit het LIFE IP-onderzoek van Rijkswaterstaat blijkt dat bermen een cruciale rol kunnen spelen in biodiversiteitsherstel én klimaatadaptatie. Slimmer maaibeheer – met de juiste timing, frequentie en intensiteit – kan zowel biodiversiteit als brandveiligheid bevorderen.

- Gefaseerd maaien en afgestemd beheer over eigendomsgrenzen heen zorgen voor ecologisch waardevolle bermen als verbinding tussen natuurgebieden.
- Gezamenlijk beheer door Rijkswaterstaat, ProRail, waterschappen en terreinbeheerders vergroot de effectiviteit.
- Lange, flexibele aanbestedingscontracten met duidelijke KPI's voor biodiversiteit dragen bij aan duurzaam beheer.

De Toolbox voor Biodiversiteit is uitgegroeid tot een breed inzetbaar en toegankelijk kennisplatform voor professionals en praktijkgebruikers. Dankzij de praktische opzet, sectorgerichte voorbeelden en voortdurende doorontwikkeling sluit de toolbox goed aan op de dagelijkse praktijk. Onder regie van het Deltaplan Biodiversiteitsherstel is de toolbox inmiddels stevig gekoppeld aan landelijke programma's zoals Basiskwaliteit Natuur en het Aanvalsplan Landschap. Deze integratie zorgt voor samenhang en herkenbaarheid. Om het gebruik en de impact verder te vergroten, is het belangrijk dat de toolbox blijft aansluiten op de praktijk en nieuwe beleidsprioriteiten. Dat vraagt om voortdurende input van gebruikers, zoals overheden, bedrijven en kennisinstellingen voor actualisatie en om weer nieuwe thema's toe te voegen.

Draagvlak en gedeelde waarden

Voor een succesvolle transitie naar natuurinclusieve landbouw en biodiversiteitsherstel is breed draagvlak essentieel. Dit vraagt om heldere, transparante communicatie en actieve betrokkenheid van alle belanghebbenden. Op basis van ervaringen uit het LIFE IP All4Biodiversity-programma worden de volgende aanbevelingen gedaan:

1 **Investeer in laagdrempelige, doelgroepgerichte communicatie**

Gebruik toegankelijke kanalen en taal die passen bij verschillende groepen, zoals boeren, burgers en beleidsmakers. Zo wordt informatie beter begrepen en betrokkenheid vergroot. Communiceer open over voortgang, gemaakte keuzes en de verwerking van input. Geef ook helder aan waar invloed beperkt is, om vertrouwen te behouden en teleurstelling te voorkomen.

2 **Faciliteer co-creatie en gedeeld eigenaarschap**

Betrek belanghebbenden actief bij het ontwikkelen van plannen en projecten, bijvoorbeeld via participatieve sessies en gebiedsateliers. Dit versterkt hun betrokkenheid en verantwoordelijkheidsgevoel.

3 **Verbind biodiversiteit met maatschappelijke waarden**

Leg de link tussen biodiversiteit en thema's als leefomgeving, gezondheid, cultuur en voedselzekerheid. Dit maakt het onderwerp relevant en herkenbaar voor een breed publiek.

4 **Investeer in basiskwaliteit natuur**

Zorg voor een gezonde basiskwaliteit natuur in het landelijk gebied en de gebouwde omgeving buiten Natura 2000 gebieden. Dit betekent een goede bodemkwaliteit en veerkrachtige ecosystemen die de basis vormen voor biodiversiteit én natuurinclusieve landbouw. Zo'n basis maakt het mogelijk dat algemene soorten algemeen kunnen blijven en mensen natuur kunnen beleven en ervaren in hun leefomgeving, wat het draagvlak en bewustzijn voor biodiversiteit versterkt.

Colofon

Deze publicatie betreft het rapport van LIFE IP All4Biodiversity. Het document geeft een volledig overzicht van de belangrijkste resultaten, ervaringen en lessen die zijn opgedaan tijdens de uitvoering van het programma.

Na afronding van LIFE IP All4Biodiversity zijn dit rapport en de onderliggende kennis en materialen overgedragen aan Stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel. Deze stichting borgt de verdere verspreiding van de opgedane kennis en stimuleert verdere samenwerking aan biodiversiteitsherstel in Nederland.

Voor vragen of meer informatie kunt u contact opnemen via: info@samenvoorbiodiversiteit.nl.

Versie 1, november 2025

